

LOs handlingsprogram

Vedtatt på LOs 35. ordinære kongress
30. mai til 3. juni 2022

Innhold

1. Det store bildet	5
2. Å lære	8
2.1 Barnehage	9
2.2 Grunnskolen og SFO	9
2.3 Videregående opplæring, fag- og yrkesopplæring	10
2.4 Universitets- og høyskoleutdanning	11
2.5 Fagskole	11
2.6 Elev-, lærling- og studentvelferd	12
2.7 Læring i arbeidslivet	12
3. Å skape	14
3.1 Økonomisk styring	14
3.2 Partssamarbeid og kompetanse	14
3.3 En aktiv arbeidsmarkeds- og kompetansepolitikk	15
3.4 En åpen økonomi	15
3.5 EU og EØS	16
3.6 Forskning og utvikling	17
3.7 Lavutslippssamfunnet	17
3.8 En aktiv næringspolitikk	18
3.9 Produksjon	19
3.10 Statlig eierskap	21
3.11 Infrastruktur	21
3.12 Kultur, idrett og media	22
4. Å jobbe	24
4.1 Tariffpolitikk og faglige rettigheter	24
4.2 Arbeidsliv under press	24
4.3 Bemanningsbransjen	26
4.4 Arbeidsmiljø	27
4.5 Arbeidstid	28
4.6 Likestilling og likelønn	29
4.7 Kønns- og seksualitetsmangfold	31
5. Å dele	32
5.1 Fordeling gjennom lønn	32
5.2 Fordeling gjennom skatt	33
5.3 Fordeling gjennom overføringer og offentlig tjenesteyting	33
6. Å ta vare på	34
6.1 En sterk velferdsstat	34
6.2 Velferd, ikke marked	34
6.3 Trygder, pensjoner og sosialhjelp	35
6.4 Bolig	36
6.5 Trygghet i hverdagen	36
6.6 Kamp mot høyreekstremisme	37
6.7 Innvandring, flyktninger og integrering	38
7. Å mestre internasjonaliseringen	39
7.1 FNs bærekraftsmål	39
7.2 Demokratibyging og anstendig arbeid	40
7.3 Forsvars- og sikkerhetspolitikk	41
7.4 Internasjonalt faglig samarbeid	42

1. Det store bildet

Norge er for de aller fleste av oss et godt samfunn å bo i. Et tilnærmet gratis helsevesen, gratis skole og et godt utviklet sosialt sikkerhetsnett har bidratt til et samfunn som sikrer at man blir tatt vare på dersom det skjer noe uforutsett i livet. En sterk arbeidsmiljølovgivning, kombinert med sterke, ansvarlige fagforeninger og et regulert arbeidsliv, sikrer et trygt og bærekraftig arbeidsliv. Et velfungerende demokrati der beslutninger fattes i fellesskap, og der sivile organisasjoner og fri presse spiller en viktig rolle, er avgjørende for det enkelte menneskes frihet. Vi har tilgang til ren natur der vi bor, det er lite kriminalitet og konfliktnivået i samfunnet er lavt. Kvinner og menn er mer likestilt enn noen gang tidligere, og alle kan delta på samfunnsarenaene uansett kjønn. Små forskjeller og et samfunn der mennesker møtes på felles arenaer bidrar til trygghet og tillit. Det skaper et «vi», uten å gå på bekostning av «jeg». Kombinasjonen av en sterk velferdsstat og en forholdsvis jevnt fordelt privat velstand sikrer en god balanse mellom individuell frihet og trygghet i fellesskapet.

Den norske modellen har gitt høy økonomisk vekst og fordelt velstanden jevnt. Modellen står seg således både økonomisk og sosialt. Kjernen i den norske samfunnsmodellen ligger i arbeidslivet, der velorganisert arbeidsliv og trepartssamarbeid er det mest grunnleggende særtrekket. Lønnsdannelsen og sentrale deler av den økonomiske politikken hviler på at vi har organiserte parter i arbeidslivet. Høy organisasjonsgrad letter koordineringen og gir en lønnsdannelse som gjør det mulig å holde høy sysselsetting og lav ledighet.

Den norske modellen møtes med interesse blant samfunnsbyggere i andre deler av verden. Modellen har skapt høy sysselsetting, god omstillingsevne og et lærende arbeidsliv. Dette samfunnet har ikke kommet av seg selv. Organiserte interessefellesskap har bidratt til å bygge ut det norske demokratiet og den norske velferdsstaten. Ikke minst har arbeiderbevegelsen spilt en viktig rolle for å sikre demokrati, organisert arbeidsliv, økonomisk vekst, likestilling, jevn fordeling og trygghet for innbyggerne. Det fagligpolitiske samarbeidet mellom LO og Arbeiderpartiet har vært avgjørende for at våre verdier har fått prege det norske samfunnet, og vil også være det i framtiden. Det er viktig med et godt samarbeid med politiske partier og organisasjoner som deler LOs ideologi og verdier. Norge er i dag et eksempel på at jevn fordeling ikke står i veien for økonomisk vekst, men snarere er en forutsetning for den.

LO ønsker å videreføre og styrke disse trekkene ved det norske samfunnet. Samtidig står vi overfor viktige utfordringer:

- De økonomiske forskjellene vokser, andelen fattige er økende.
- Flere unge og funksjonshindrede sliter med å få innpass og fotfeste i arbeidsmarkedet. Personer uten fullført videregående opplæring står særlig svakt. Mange arbeidstakere sliter med å bli værende i arbeidslivet til pensjonsalder.
- Kvinner har fremdeles en systematisk svakere arbeidslivstilknytning enn menn, både i form av andelen i jobb og andelen som jobber deltid. Kvinner står generelt i en svakere økonomisk posisjon, og er overrepresentert i midlertidige stillinger og i lavlønnsyrker. Samtidig tar kvinner en større del av de ubetalte omsorgsoppgavene.
- Arbeidslivet er i endring gjennom nye kontraktsformer og nye former for bedriftsorganisering. Dette skaper et løsarbeidersamfunn der faste ansettelser ikke lenger er normalen, og der makt flyttes fra arbeidstakere til arbeidsgiver. Det kan svekke vilkårene for investering i kunnskap og kompetanse. Omgåelser av lov- og avtaleverk, økt bruk av innleie og bemanningsbyråer, og mer sosial dumping og arbeidslivskriminalitet er en del av dette bildet. Organisasjonsgraden har vært stabil i Norge de siste ti årene, men er fallende internasjonalt, noe som påvirker samfunnsutviklingen i negativ retning.
- Innen offentlig sektor har et økende innslag av bedriftsøkonomiske styringsmodeller undergravd politisk styring og tilliten til de ansattes faglighet og kompetanse. Resultatet er at de ansattes innflytelse og tilbudet til brukerne svekkes.
- Økende flyt av arbeidskraft og tjenester i kombinasjon med konkurranseutsetting og privatisering fører til et voksende lavlønnproblem. Det gjelder særlig innen tjenestesektoren.
- Pensjonsreformen og senere endringer kan vise seg å gi en total pensjon som ikke sikrer en pensjon å leve av for dagens unge, uføretrygdede, de som mister jobben i en AFP-bedrift før fylte 62 år og de som må gi seg tidlig i arbeidslivet.
- Fellesskapet, representert ved stat og kommune, møter krav om å levere flere og bedre velferdstjenester uten at innbyggerne skal betale mer over skatteseddelen. Dette utnyttes av høyrekreftene til å undergrave fellesskapsløsningene.
- Raske teknologiske endringer gir økte muligheter for velstand og en forbedret arbeidssituasjon, men øker samtidig risikoen for at flere ikke vil greie å ta del i arbeidslivet. Utfordringen blir å sikre relevant og god kompetanse i hele bredden av arbeidsstyrken.
- Menneskeskapte klimaendringer er en av vår tids store utfordringer. Klimaendringer har alvorlige og negative følger for natur og naturmangfold. Tap av naturmangfold truer vårt livsgrunnlag. Klimagassutslippene må reduseres kraftig lokalt og globalt, i tråd med målene i Paris-avtalen.
- Internasjonaliseringen av finansmarkedene, utstrakt skatteplanlegging og kompliserte eierstrukturer fører til at eierskap blir mer usynlig for de ansatte og at store overskudd ender opp i skatteparadiser. På denne måten unndrar storselskaper seg ansvaret overfor fellesskapet og undergraver velferden.
- Tiltagende ulikhet i fordelingen av makt og penger bidrar til politisk polarisering og økende oppslutning om høyreekstreme grupper. Dette truer med å undergrave det åpne og demokratiske samfunnet, og utgjør en direkte trussel mot arbeiderbevegelsen og våre idealer.

For LO er det et hovedmål å arbeide for en utvikling som går i motsatt retning: Større trygghet i arbeidslivet, jevnere fordeling, økt likestilling og en sterkere fellesfinansiert velferdsstat. Et godt arbeidsliv og arbeid til alle må være det overordnede målet for politikken.

Et velorganisert arbeidsliv med høy organisasjonsgrad er det viktigste premisset for et samfunn preget av rettferdig fordeling, demokrati og økonomisk og politisk stabilitet. Endringene i arbeidsmarkedet kan over tid svekke oppslutningen om det organiserte arbeidslivet, og derigjennom undergrave den norske modellen. Rekruttering av medlemmer er en sentral oppgave for LO-forbundene, men det er også et felles politisk ansvar å legge til rette for økende organisasjonsgrad. Sterkere tilknytning til arbeidslivet for den enkelte arbeidstaker, beskyttelse av faglige rettigheter og styrking av de tillitsvalgte rolle på den enkelte arbeidsplass er virkemidler som kan øke organisasjonsgraden. Økonomiske insentiver vil også spille en rolle. LO har gjennom sin historie vært driver for utviklingen av det norske demokratiet og det norske velferdssamfunnet. Vår styrke gjennom antall, representativitet og vilje og evne til å vise samfunnsansvar har gitt oss betydelig innflytelse. Det er en arv og et ansvar vi skal bygge videre på også i framtiden.

2. Å lære

Hvordan vi organiserer læring og kompetanseutvikling er nøkkelmekanismer i samfunnet. Det dreier seg om utdanningsinstitusjoner og samspillet mellom jobb, privatliv, politikk og organisasjoner. Kunnskap til få gir maktkonsentrasjon. Kunnskap til alle gir frihet. LO har vært en sentral pådriver for den utdanningsrevolusjonen vi har sett de siste 40-50 årene.

Lik rett til utdanning og livslang læring i hele landet er grunnleggende for den enkeltes mulighet til personlig utvikling og samfunnsdeltakelse. Riktig kompetanse og gode kunnskaper i alle ledd er et viktig konkurransefortrinn for norsk næringsliv og det sikrer kvalitet på produkter og tjenester både i privat og offentlig sektor. En godt utdannet befolkning med god grunnkompetanse, herunder digitale ferdigheter, er viktig for en velferdsstat med små forskjeller. En offentlig fellesskole som legger til rette for mestring, medbestemmelse og utvikling av hele mennesket er viktig for psykisk helse, for å motvirke utenforskap og ulikhet, og er en bærebjelke i den norske modellen. Fellesskolen er en viktig arena for utvikling av samarbeidsferdigheter og tillit. Læreren må få nok tid til elevene, og alle ansatte rundt elevene må ha gode muligheter til å utvikle sin kompetanse. LO vil motarbeide fremvekst av kommersielle aktører i barnehage og utdanningssystem.

Skillet mellom førstegangsutdanning, etter- og videreutdanning og realkompetansebygging er blitt mindre tydelig. Grunnopplæringen kan i større grad betraktes som en forberedelse til den livslange læringen som starter for fullt i arbeidslivet. Fagskole-, universitets- og høyskolesektoren bør få en større rolle i å tilby etter- og videreutdanning tilpasset et arbeidsliv i rask endring og en mer mangfoldig befolkning. Overgangsmulighetene gjennom hele utdanningssystemet må styrkes blant annet gjennom flere Y-veier. De ideelle studieforbundene er viktige for voksnes læring med både formelle og ikke-formelle tilbud innen kulturfag, tradisjonshåndverk og fag- og yrkesopplæring tilrettelagt for voksne, herunder spesialtilpasset opplæring for innvandrere og flyktninger.

LO vil ha et utdanningssystem under demokratisk kontroll, som sikrer at den enkelte får realisert sine evner og anlegg, og der alle gis muligheter til læring uavhengig av bakgrunn. Utdanning skal være et offentlig ansvar, gratis og tilgjengelig for alle. Alle må få reelle og likeverdige tilbud i hele utdanningsløpet. Frafallet i utdanningssystemet må forebygges. Alle ledd i karriereveiledningen må styrkes. Norge trenger en kompetansereform som motvirker ulikhet og som sikrer alle reelle muligheter for livslang læring som kvalifiserer til et arbeidsliv i endring. Praksis og erfaringsbasert lærdom må få sterkere plass i utdanningsløpet. Den yrkesfaglige utdanningsretningen må styrkes fra fellesskolen til høyere yrkesfaglige utdanningstilbud.

LO vil:

- Arbeide mot privatisering og konkurranseutsetting i utdanningssektoren i Norge.
- At alle skal ha gode betingelser for livslang læring og rett til etter- og videreutdanning uavhengig av utdanningsnivå, sosial og økonomisk bakgrunn og innenfor økonomiske rammer som gi den enkelte reell mulighet til å delta.
- At den yrkesfaglige utdanningsretningen, fra grunnskolen via videregående til høyere yrkesfaglig utdanning styrkes og anerkjennes.

2.1 Barnehage

Barnehagen er en av de viktigste grunnpilarene i den norske velferdsstaten. Barnehagetilbud til alle er viktig for å styrke barns utvikling og læring, og motvirke sosiale forskjeller. Deltakelse er ikke minst viktig for utvikling av språkferdigheter. Barnehagen skal være en arena for barns utvikling som gir trygge rammer. Det må være nok ansatte med tverrfaglig kompetanse som legger til rette for barns frie spontane lek, læring og sosialisering gjennom hele dagen. Bemanningsnormen må gjelde i hele åpningstiden. Mobbing må forebygges og stoppes.

LO er kritisk til at om lag halvparten av alle barnehageplasser er drevet av private aktører, og at markedsandelen til de store kommersielle barnehagekjedene har blitt stadig større. Dette svekker muligheten til langsiktig politisk arbeid. Barnehageloven må endres slik at kommunen kan tilpasse overkapasitet i barnehagesektoren i henhold til lokale forhold og behov. Private barnehager har betydelig høyere driftsmargin enn sammenlignbare bransjer. LO ønsker at offentlige midler kun skal gå til barnehagedrift, og ikke ende opp som overskudd i kommersielle selskaper. Private barnehager skal ikke få pensjonstilskudd som overstiger faktiske pensjonskostnader. Flere barnehager bør drives i offentlig regi og av ideelle.

LO vil:

- Styrke kvaliteten i barnehagene.
- Sikre lave priser for alle gjennom redusert makspris.
- At offentlig finansiering går til barnehagedrift og ikke til privat profit.

2.2 Grunnskolen og SFO

Skolen skal være inkluderende og bidra til utjevning og utvikling av selvstendige, kreative og reflekterte individer. Alle elever skal bli sett og fulgt opp ut fra de forutsetningene de har. Fellesskolen er en viktig arena for å utvikle samarbeidsferdigheter og tillit. Det er læreren og de andre ansatte rundt elevene som er den viktigste ressursen i skolen. Trygge økonomiske rammer er en forutsetning for en forutsigbar skolehverdag med langsiktig planlegging og nødvendig bemanning. For å sikre at grunnskolen skal være en skole for alle, er det viktig å sikre tverrfaglig og sosialfaglig kompetanse. LO vil arbeide for en helhetlig skoledag, med gratis måltid, leksehjelp og fysisk aktivitet.

På veien til en helhetlig skoledag er SFO/Aktivitetsskolen en viktig del av mange barns hverdag, og en arena hvor læring skjer gjennom lek og sosialisering på barnas premisser. Det er behov for en SFO-reform som styrker kvaliteten og lovfester retten til SFO. Den nasjonale rammeplanen for SFO må realiseres, og det må sikres god nok bemanning til forsvarlig drift. SFO skal være et tilbud som drives i offentlig regi, og som en helhetlig del av skoletilbudet. Foreldrebetalingen må reduseres, og SFO må på sikt bli gratis.

Grunnskolen må gi barn og unge et tilbud tilpasset den enkelte elev, slik at elevene får mulighet til å utvikle sine evner og potensial i tråd med barnas egne forutsetninger. Det må gis rom for morsmålsopplæring for elever med andre morsmål enn norsk, og urfolk og nasjonale minoriteter må ivaretas gjennom et godt opplæringstilbud i eget språk og egen kultur. Barn med særskilte behov må ha tilstrekkelige ressurser både på skolen og i SFO-tiden.

Skolen må på en balansert måte forberede seg og rette seg mot både det studieforberedende og yrkesfaglige i videregående opplæring. Kreativ og praktisk kompetanse har en viktig rolle i barns utvikling, og prioritering av denne er nødvendig for å fange opp alle elevgrupper. Kompetansen kommer også til å ha stor betydning for framtidens arbeidsliv, næringsliv og samfunnsliv. LO vil derfor arbeide for å styrke de praktiske og estetiske fagene.

Gjennom tidlig innsats, styrket rådgivning, alternative opplæringsløp og tett oppfølging på grunnskolenivå kan frafallet i videregående opplæring bekjempes. Inntaket til videregående skole må ikke være rent karakterbasert.

LO vil:

- At de ansatte i skolen får økt faglig frihet, blir mindre detaljstyrt og at det blir gitt tillit til de ansattes utdanning og kompetanse.
- Arbeide for en mer helhetlig skoledag og en styrking av SFO, slik at den enkelte elev får anledning til å utvikle alle sider ved seg selv gjennom læring, lek og sosialisering.
- At elever, lærlinger og studenter skal få kunnskap om arbeidslivets rettigheter og plikter, partssamarbeidet og arbeidslivets organisasjoner og historie.

2.3 Videregående opplæring, fag- og yrkesopplæring

Videregående opplæring med fag- og yrkesopplæring må sikre en bred og relevant inngang både til arbeidsmarkedet og videre studier som gir muligheter for å møte teknologisk utvikling og ruste den enkelte for et arbeidsliv i rask endring. Mulighetene til å ta fagbrev må gjøres tilgjengelig for flere, også de som har fullført videregående opplæring. Samtidig som det legges til rette for at flere kan gjennomføre, må det sikres at fagbrevet holder et høyt faglig nivå. LO vil jobbe for økt kvalitet i opplæringen i bedrift og sikre rammebetingelsene for prøvenemndsarbeid. Partene i arbeidslivet har et særskilt ansvar for fag- og yrkesopplæringen. Samarbeidsrådet for yrkesopplæring (SRY) må sikres stor innflytelse på utviklingen i yrkesfagene. De faglige rådene skal ha avgjørende innflytelse på innholdet i Vg3-læreplanene. Gjeldende modell for arealberegning i videregående skole må revideres. Yrkesfag må sikres gode verkstedlokaler og oppdatert utstyr.

Representantene for arbeidstakerorganisasjonene må få fullverdig styrerepresentasjon i opplæringskontorenes styrer. Dimensjoneringen i videregående skole må i større grad ta hensyn til muligheter for å få læreplass og arbeidslivets behov. Fylkeskommunen må systematisk rekruttere nye lærebedrifter i samarbeid med partene i arbeidslivet gjennom Yrkesopplæringsnemnda. Samfunnskontrakt for flere læreplasser må ha ressurser nasjonalt og lokalt, og det må innføres krav om lærlinger i alle relevante offentlige tilbud. Elever og lærlinger må få samme rett til elevvelferd og forbedret rådgiving, som også motvirker kjønnsdelte utdanningsvalg. Dagens fraværsgrense i videregående opplæring må endres eller fjernes. Det er behov for mer praksisrettet opplæring i programfagene.

LO vil:

- At unge som velger fag- og yrkesopplæring må få læreplass i privat og offentlig sektor.
- At flere får mulighet til grunnleggende fag- og yrkesopplæring, og at mulighetene for etter- og videreutdanning i eget lærefag og høyere yrkesfaglig utdanning styrkes. Fagbrev må gi tilleggspoeng ved opptak til universitets- og høyskoleutdanning på lik linje som folkehøyskole og militærtjeneste.

- Styrke trepartssamarbeidet i fag- og yrkesopplæringen, særlig i de nye regionene.

2.4 Universitets- og høyskoleutdanning

Utdanning og forskning er grunnleggende for videreutvikling av demokrati og velferd. LO ønsker likeverdig tilgang til høyere utdanning og at sosiale-, geografiske-, etniske- og kjønnsforskjeller utjevnes i rekruttering til høyere utdanning. Overordnet styring og finansiering av utdanningssektoren skal være et offentlig ansvar. Universitets- og høyskoleutdanning må ivareta både disiplin-fag og profesjonsfag. Utdanningssystemet må ta hensyn til endringer i samfunnet, næringslivet og offentlig sektors behov for utdanning, forskning og utvikling. Profesjonsutdanningene må ha rammevilkår som sikrer forskningsbaserte, yrkesrettede og praksisnære studier.

Midlertidighet er et stort problem i universitets- og høyskolesektoren, og må reduseres. Vitenskapelig personell og ansatte ved institusjonene må gis gode arbeidsforhold med faste hele stillinger. Hovedregelen må være at vitenskapelige stillinger er delt mellom undervisning, forsknings- og utviklingsarbeid og formidling, slik at forskningsbasert undervisning sikres. Den individuelle forskningsretten må derfor styrkes. Universitets- og høyskoleutdanningens faglige innhold, kvalitet, omfang og lengde må samsvare med faglige vurderinger og samfunnets behov. Det er viktig å sikre et desentralisert studietilbud. Demokratiet ved universiteter og høyskoler må styrkes. Ledelsen bør velges av ansatte og studenter.

LO vil:

- Arbeide for tettere samarbeid med arbeidslivet, styrket arbeidslivsrelevans i høyere utdanning, og mer praksis i studiene.
- Arbeide for at ansatte ved institusjonene gis faste hele stillinger.
- At en større andel av finansieringen av forsknings- og utdanningsinstitusjonene må gis som basisbevilgninger på bekostning av den resultatbaserte delen.

2.5 Fagskole

Fagskolen har en viktig rolle som selvstendig utdanningsvei og som tilbyder av etter- og videreutdanningstilbud. Fagskolen bidrar til å øke anerkjennelsen av yrkesfagene. Fagskolen må få en særskilt oppgave med å utvide den digitale kompetansen hos fagarbeidere. Overgangsordningene mellom Fagskolen og universitets- og høyskoleutdanningene må bedres. Dagens ubalanse i finansieringen av fagskolene er ikke bærekraftig for samfunnet, næringslivet og de mange som skal velge sin yrkesvei.

LO vil:

- At det utvikles fagskoletilbud på flere områder og i alle deler av landet, og at det samlede tilbudet styrkes kraftig. Det må lages en opptrappingsplan for flere studenter til fagskolene.
- At det lages en opprykksordning til statlige faghøyskoler etter fastsatte kriterier.
- At høyere yrkesfaglig utdanning verdsettes høyere i nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk, og at det åpnes for utvikling av yrkesbachelor og yrkesmaster.

2.6 Elev-, lærling- og studentvelferd

Gode bo og læreforhold vil bidra til at flere unge og voksne vil kunne gjennomføre og bestå sin valgte utdanning. Studiefinansieringen må sikre lik rett til utdanning og bygge opp om heltidsstudenten. Et godt læringsutbytte krever et helhetlig og inkluderende læringsmiljø som tar hensyn til faglige, sosiale og velferdsmessige forhold. Studentenes primære velferd, inkludert et trygt bomiljø, gode helse- og rådgivingstjenester, sunn mat og et tilpasset barnehagetilbud, skal ivaretas av studentsamskipnadene. Det offentlige må ha en offensiv politikk for utbygging av studentboliger i regi av studentsamskipnadene.

LO vil:

- Sikre likestilte tilbud innen elevvelferd mellom elever, lære kandidater og lærlinger, slik som digitalt elev- og lærlingebevis.
- Arbeide for en offensiv sosial boligbygging som sikrer at studentene kan leie rimelig i studietiden.
- At studiefinansieringen knyttes til grunnbeløpet i Folketrygden og økes til 2G.

2.7 Læring i arbeidslivet

Hele arbeidslivet er, og skal fortsatt være, preget av kunnskapsarbeidsplasser. Vi må motvirke tendenser til et mer todelt arbeidsliv. Formaliserte krav til fagutdanning for yrkesutøvelse bør vurderes i flere fagområder for å bidra til kvalitet i tjenester og produkter og seriøsitet i arbeidslivet. Alle arbeidstakere må få tilbud om kompetanseutvikling, herunder et godt desentralisert utdanningstilbud tett på det regionale og lokale arbeidsmarkedet. Kontakten mellom arbeidsliv og utdanningsinstitusjoner må styrkes.

Både offentlige og private virksomheter preges av store omstillinger knyttet til arbeidsmetoder, digitalisering og offentlige reformer. Skal virksomhetene klare de nødvendige omstillingene og de ansatte unngå utstøting av arbeidslivet, må de sikres kompetanseutvikling. Ansatte med kort formell utdanning er særlig utsatte og må gis kompetanseutvikling på arbeidsplassen og bedre vilkår for etter- og videreutdanning. Vi må unngå et digitalt klasseskille. Det må legges bedre til rette for at utdanningsinstitusjonene skal kunne tilby god etter- og videreutdanning. Fagutdanning må bli en mer attraktiv karrierevei og voksne skal kunne avlegge fagprøve, samtidig som vi må unngå å senke nivået på fagbrevet. «Fagbrev på jobb» må styrkes. Arbeidslivet preges av høye krav til kompetanse, økt etterspørsel etter spesialisert utdanning, doble fagbrev og tverrfaglig kompetanse.

Kvalifikasjonsrammeverket må utvikles til å omfatte både formelle og ikke-formelle kvalifikasjoner, og for å fremme livslang læring. Det skal være mulig å nå et høyere nivå i kvalifikasjonsrammeverket gjennom livslang læring. Styrkede karriereveier for fagarbeidere er også et virkemiddel for likestilling, integrering og sosial utjevning. Godt samarbeid og medvirkning på arbeidsplassene fremmer gode vilkår for læring i arbeidslivet.

Kompetansebestemmelser i avtaleverk må følges bedre opp, og finansieringsordninger styrkes. De tillitsvalgte er nøkkelpersoner i virksomhetenes arbeid med kompetanse. LO og forbundene må bidra til et konstruktivt og målrettet samarbeid med utdanningsinstitusjonene for å sikre relevant kompetansetilgang og for å sikre kompetanse i et framtidig digitalisert arbeidsliv. Ordning med realkompetansevurdering må videreutvikles og tas mer i bruk. Mulighetene til å få godkjent utenlandsk utdanning må bli bedre. Kunnskapsgrunnlaget for læring i arbeidslivet må styrkes.

LO vil:

- At realkompetanse opparbeidet i arbeidslivet, skal kunne dokumenteres og sidestilles med tilsvarende formell kompetanse fra det offentlige skoleverket.
- Arbeide for en langtidsplan for livslang læring og rett til etter- og videreutdanning uten tap av inntekt.
- Videreutvikle bransjetilpassede kompetanseprogram og avtalefestede ordninger for kompetanse, og få på plass utdanningsfond gjennom trepartssamarbeid.

3. Å skape

Høy verdiskaping danner grunnlaget for privat velstand så vel som offentlig velferd, og skaffer norske arbeidstakere tilgang til jobber av høy kvalitet. Opp gjennom historien er dette sikret gjennom oppbygging av kunnskap og kapital, effektive samfunnsinstitusjoner og et velorganisert arbeids- og næringsliv der arbeidstakerne har medvirkning i virksomhetene. Privat og offentlig sektor er gjensidig avhengig av hverandre. En sterk offentlig sektor legger grunnlaget for verdiskaping i bedriftene, mens effektiv verdiskaping i privat sektor legger grunnlaget for velferdsstaten. En åpen utenriksøkonomi sikrer tilgang til større markeder, og en bred fellesfinansiert offentlig sektor bidrar til høy omstillingsevne, stabilitet og forutsigbarhet i økonomien.

Den norske samarbeidsmodellen har bred tilslutning blant arbeidslivets parter, myndighetene og sentrale forskningsmiljøer, og må legge grunnlaget for norsk økonomisk politikk og norsk arbeidslivspolitikkk framover. Historien har vist oss at også staten har en rolle som utvikler og eier i næringslivet. For at vi skal klare omstillingen til et klimavennlig næringsliv er det nødvendig at staten tar på seg et ansvar utover den tilretteleggerrollen staten har hatt de siste årene.

3.1 Økonomisk styring

Hvis Norge også i framtiden skal opprettholde et høyt inntektsnivå og høy levestandard, helsefremmende arbeidsplasser med høy læring og en sterk velferdsstat, krever det et vellykket samspill mellom privat og offentlig sektor, mellom sentrale politikkområder og mellom partene i arbeidslivet. Som oppdragsgiver må offentlig sektor innrette sin anskaffelsespraksis slik at den bidrar til å fremme klima- og arbeidslivsvennlige løsninger.

Det er viktig med en solid og godt regulert finanssektor som er en aktiv samarbeidspartner med norske virksomheter både på nasjonalt og regionalt plan, og i tider med både høy og lav økonomisk vekst. Norge må arbeide for et internasjonalt rammeverk som hindrer skatteflukt og skattetilpasninger over landegrensene.

LO vil:

- Bidra til god makroøkonomisk styring og en aktiv arbeidsmarkedspolitikkk.
- Bidra til en koordinert lønnsdannelse som sikrer høy sysselsetting og lav arbeidsledighet.
- Arbeide for en aktiv stat som sikrer samfunnsstyring, rettferdig klimaomstilling, velferdsutvikling, offentlig eierskap over våre naturressurser og en aktiv næringspolitikk.

3.2 Partssamarbeid og kompetanse

Samarbeid mellom arbeidslivets parter og myndighetene er sentralt i den norske modellen. Like viktig er samspillet mellom ledelsen og de ansatte ute i virksomhetene. En høy organisasjonsgrad både på arbeidstaker- og arbeidsgiversiden er et viktig konkurransefortrinn for norsk næringsliv. Gode samarbeidsrelasjoner og de ansattes aktive medvirkning og involvering bidrar til innovasjons- og omstillingsevne. Høyt utdanningsnivå og selvstendige arbeidstakere med høy kompetanse er et norsk konkurransefortrinn. Et arbeidsliv med respekt for formell utdanning så vel som erfaringsbasert kompetanse stimulerer til utvikling og innovasjon.

På nasjonalt nivå vil det være viktig med et styrket samarbeid mellom arbeidslivets parter og myndighetene med tanke på overordnet økonomisk politikk, sysselsetting, økt organisasjonsgrad, næringsutvikling, inkluderende arbeidsliv, forskning og utvikling og en framtidsrettet arbeidsmarkeds- og kompetansepolitikk.

LO vil:

- Øke forståelsen for langsiktighet og trygghet i arbeidsforhold som en forutsetning for et godt organisert arbeidsliv.
- Styrke medvirkning, involvering og samarbeid mellom ansatte, tillitsvalgte, verneombud og ledelse i virksomhetene for å understøtte innovasjon, verdiskaping, produktivitetsvekst og et godt og inkluderende arbeidsliv.
- Arbeide for at bedriftene pålegges å legge til rette for at det velges styremedlemmer av og blant alle ansatte.

3.3 En aktiv arbeidsmarkeds- og kompetansepolitikk

De nordiske landene har lyktes bedre enn de fleste andre med å forvalte de menneskelige ressursene. Inkluderingsutfordringen er imidlertid økende. Særlig utsatte grupper har fått det mer krevende på arbeidsmarkedet. Med økt flyt av arbeidskraft over landegrensene får ikke utsatte grupper samme drahjelp inn i arbeidslivet under høykonjunkturer.

Personer som står langt unna arbeidsmarkedet er særlig avhengig av kontinuitet i tjenestetilbudet. NAVs ressurser til oppfølging av brukere må styrkes, særlig for å legge til rette for god avklaring av personer på arbeidsavklaringspenger. Arbeidsmarkedstiltak må være av høy kvalitet, ikke være konkurranseutsatt eller være i regi av kommersielle aktører. Misbruk av arbeidsmarkedstiltakene må unngås og tiltakene må ikke fortrenge ordinære ansettelser. Antall tiltaksplasser må økes, særlig må man prioritere arbeidsforberedende trening, som ikke er konkurranseutsatt. Ordningen med arbeidsavklaringspenger (AAP) må styrkes, slik at alle beholder stønaden fram til reell avklaring er gjennomført. Det må åpnes opp for at flere kan få omskolering som tiltak under arbeidsavklaring.

LO vil:

- Arbeide for en mer aktiv og målrettet arbeidsmarkedspolitikk med økt vekt på kompetanse. Flere må få styrket grunnleggende ferdigheter, muligheter til omskolering og anledning til å fullføre videregående opplæring.
- Opprettholde og forbedre dagpengeordningene for arbeidsledige og permitterte.
- At alle under 30 år sikres arbeid, utdanning eller kompetanseheving.

3.4 En åpen økonomi

Situasjonen i landene rundt oss viser hvilken enorm utfordring det er å skape verdier. Lav sysselsettingsgrad, stagnerende verdiskaping og høy gjeld skaper problemer for mange europeiske land. De veivalgene vi har tatt i Norge har gjort oss bedre rustet for fremtiden, men utviklingen i Europa byr også oss på krevende utfordringer. Vår økonomi er sterkt eksportrettet, særlig mot det europeiske markedet, og avhengig av internasjonale rammebetingelser.

LO mener at hardt tilkjempede rettigheter og standarder skal legges til grunn når det forhandles om nye handelsavtaler, og krever åpenhet rundt slike avtaler. Arbeidstakeres rettigheter og medbestemmelse, herunder retten til tariffavtaler, må ivaretas og beskyttes.

Norges høye standarder knyttet til blant annet sosiale rettigheter, helse, klima, miljø og matvaretrygghet må beholdes. Slike avtaler må ikke inneholde klausuler som binder opp framtidige regjeringer. Avtalene må heller ikke inneholde aksept for at investorer skal få egne tvistesystemer der de kan kreve erstatning for mulige konsekvenser av demokratiske vedtak i enkeltland.

LO vil:

- Bidra til å styrke Norges konkurranseevne gjennom koordinert lønnsdannelse og god makroøkonomisk styring.
- Bidra til å utvikle internasjonale handelsavtaler som sikrer like konkurransevilkår globalt, styrker arbeidstakerrettigheter, menneskerettigheter, forbrukerrettigheter, klima og miljø, og samtidig sikrer det nasjonale handlingsrommet knyttet til kontroll og styring med offentlige tjenester og investeringer.
- Kreve full åpenhet rundt forhandlingene og at offentlige tjenester ikke åpnes fra norsk side for utenlandske tilbydere i internasjonale handelsavtaler.

3.5 EU og EØS

Våre europeiske naboland og EU er Norges viktigste samarbeidspartnere både økonomisk og politisk og utgjør samtidig Norges største eksportmarked. Et forutsigbart og gjensidig samarbeid er nødvendig for å sikre Norge tilgang til EUs indre marked og rammevilkår som er likeverdige med andre EU- og EØS-land. EØS-avtalen har siden inngåelsen ivaretatt Norges interesser på dette området. I en tid med voksende internasjonal uro, pandemi, naturkatastrofer, behov for å forhindre klimakriser, skatteflukt og handelskrig på flere fronter, blir internasjonalt samarbeid og regelverk stadig viktigere. EØS-avtalen er derfor grunnlaget for LOs faglige europapolitikk.

LO mener at den sosiale dimensjonen i det indre marked må styrkes. Å hindre sosial dumping må være høyt prioritert. Utviklingen har gått i motsatt retning, og nasjonal lønnsdannelse, kollektive forhandlinger og grunnleggende arbeidstakerrettigheter er under press i flere europeiske land. Norske myndigheter må derfor sørge for en grundig gjennomgang av avtalen for å sikre den norske arbeidslivsmodellen.

LO krever en aktiv norsk europapolitikk som har som mål å sikre både den beste markedsadgangen til Europa og det beste arbeidslivet i Europa. Norge må bruke handlingsrommet i EØS-avtalen både for å påvirke utformingen av nytt regelverk og ved gjennomføring i norsk rett. Politiske myndigheter må gjennom kunnskap, en slagkraftig og kompetent forvaltning og samarbeid med fagbevegelsen sikre at norske interesser ivaretas. Tidlig innsats i de politiske prosessene vil være påkrevet for å få gjennomslag. Dialog med arbeidslivets parter i forbindelse med innføring og forvaltning av EU-lovgivning i norsk rett er avgjørende. Reservasjonsmuligheten må brukes dersom EU-regler innskrenker nasjonale virkemidler mot sosial dumping og reduserer faglige rettigheter og velferdsordninger.

Storbritannias utmelding av EU kan få betydelige konsekvenser for både EU og Norge. Norges samarbeid og handel med Storbritannia må derfor sikres gjennom nye avtaler. LO forventer at norske myndigheter utreder og utnytter de nye muligheter som kan oppstå ved Storbritannias nye stilling overfor EØS-avtalen.

LO vil:

- Kreve at det gjennomføres en offentlig utredning som viser hvilke alternativer vi har til dagens EØS-avtale, som samtidig vil sikre våre bedrifter en full og forutsigbar markedsadgang til Europa.
- Kreve at norske myndigheter går imot begrensinger i retten til kollektive kampmidler, det kollektive forhandlingssystemet og retten til nasjonal lønnsdannelse.
- Kreve at ILOs kjernekonvensjoner tas inn i Menneskerettsloven og ved konflikt går foran annen lovgivning, også lover med tilsvarende forrangsbestemmelser. Norske tariffavtaler og norsk arbeidslivslovgivning må gis forrang foran EUs regler. Det må startes et arbeid for å sikre at ILOs kjernekonvensjoner tas inn i Grunnloven.

3.6 Forskning og utvikling

Forskning og utvikling er sentralt for å opprettholde og videreutvikle demokrati, gode velferdstjenester, et konkurransedyktig næringsliv, bærekraftig utvikling, sysselsetting og framtidig verdiskaping. Staten må sikre langsiktige investeringer i forskning som vil komme hele samfunnet til gode.

Finansieringen må støtte opp under den frie forskningen for å sikre ubundet utvikling av ny kunnskap. Den akademiske friheten må ivaretas både på universitetene, høyskolene og i instituttsektoren. Næringsrettet forskning og samspill mellom universiteter, høyskoler og bedrifter må også prioriteres og er helt avgjørende for å sikre innovasjon, teknologiutvikling og konkurransekraft. De beste langsiktige resultatene skapes gjennom gode vekselvirkninger mellom grunnforskning og anvendt forskning. Styrken som ligger i økt arbeidstakermedvirkning og bedriftsdemokrati må utnyttes bedre.

LO vil:

- Sikre at overordnet styring og finansiering av utdannings- og forskningssektoren skal være et offentlig ansvar.
- Arbeide for at Norges samlede forsknings- og utviklingsinnsats får et betydelig økonomisk løft.
- Styrke samfunns-, velferds- og arbeidslivsforskningen, samt forskning på og utvikling av norsk industri.

3.7 Lavutslippssamfunnet

Klimaendringene er vår tids store utfordring. Vi ser allerede følger av klimaendringer for både natur, samfunnsstruktur, helse og velferd. Det er helt nødvendig å redusere utslippene av klimagasser kraftig. Her må alle land bidra til både nasjonale og globale utslippskutt, for å begrense global oppvarming i tråd med Parisavtalen. Vårt mål er at Norge skal være et lavutslippssamfunn i 2050. Vi støtter EUs foreslåtte mål om 55 prosent utslippsreduksjon innen 2030.

Klimaendringer har alvorlige og negative følger for natur og naturmangfold. Tap av naturmangfold truer vårt livsgrunnlag. «Føre var»-prinsippet, en kunnskapsbasert tilnærming og FNs bærekraftsmål må legges til grunn for miljø- og klimapolitikken. Nasjonale klimatiltak må ha effekt globalt. Både privat og offentlig sektor må innrettes slik at vi kan opprettholde høy produksjon og verdiskaping, der produksjonen er bærekraftig og dreies mot karbonnøytralitet. Vi må bort fra «bruk og kast»-samfunnet. Framtidens løsninger må være sirkulære.

Norge har både kompetanse, ressurser og teknologi til å lykkes i det grønne skiftet. Framtidens jobber skapes med utgangspunkt i eksisterende jobber. Vi må skape nye, anstendige og gode jobber, samtidig som dagens arbeidsplasser trygges og utvikles. Myndighetene må ta en aktiv rolle i det grønne skiftet, og legge til rette for innovasjon og næringsutvikling. Skatte- og avgiftssystemet skal bidra til at det blir lønnsomt å velge løsninger som er miljø- og energivennlige. Arbeidslivets parter må involveres bredt for å sikre at overgangen til lavutslippssamfunnet blir rettferdig og ikke bidrar til økende forskjeller.

Norge må fortsette å bidra til at fattige land kan gjennomføre utslippskutt og klimatilpasning.

LO vil:

- Arbeide for at overgangen til lavutslippssamfunnet er rettferdig, ivaretar arbeidstakere og sikrer gode, anstendige jobber.
- Arbeide for en sterk satsing på fangst, transport og lagring eller industriell bruk av CO₂ i Norge.
- Gå inn for å styrke statens rolle i å hjelpe fram ny, klimavennlig teknologi, produksjon og fornybar energiproduksjon.

3.8 En aktiv næringspolitikk

Norge må føre en industri- og næringspolitikk som tar hele landet i bruk. Dette legger grunnlaget for velferdsstaten og bidrar til mindre forskjeller. Alle næringer skal ha mulighet til å vokse fram i Norge, men næringsnøytrale rammebetingelser alene kan ikke være grunnlaget for norsk næringspolitikk. I en verden hvor stadig flere varer og tjenester er utsatt for global konkurranse må vi satse på næringer der Norge har særlige fortrinn. De næringsområdene der vi har ledende posisjoner internasjonalt, og hvor vi har sterke klynger med kunnskap og kompetanse i alle ledd i verdikjeden. LO vil arbeide for å sikre at viktig kompetanse blir i Norge og at norsk næringsliv, privat eller statlig eid, har rammevilkår som gjør det attraktivt å utvikle seg videre her.

I et høykostland som Norge er det bare de mest kunnskapsbaserte, produktive og bærekraftige produksjonsmiljøene som vil klare å overleve. Klare politiske prioriteringer må ligge til grunn for en næringspolitikk som gir mål og retning for utvikling av det kompetansegrunnlaget vi skal leve av i framtiden. Virkemidler og institusjoner må innrettes for å skape bærekraftig vekst og velstand. Skal Norge lykkes må våre produksjonsmiljøer være teknologisk ledende, bærekraftige og kommersielt i stand til å takle den økende globale konkurransen innenfor og på tvers av næringsklynger. Regjeringen fjernet omstillingsloven i 2019. LO vil gjeninnføre et virkemiddel som kan motvirke nedleggelse eller utflytting av lønnsomme og levedyktige virksomheter.

Skal våre mål om å kutte utslipp og styrke industriens andel av verdiskaping og eksportinntekter nås, må aktiv næringspolitikk kombineres med offensive finansielle virkemidler. De fleste fornybare industrimuligheter krever store, risikofylte investeringer som norsk privat kapital ikke vil kunne mestre på egen hånd. Statlige investerings- og eierskapsinstrument bør brukes som et strategisk virkemiddel i oppbygging av ny industri. Styrking av eksisterende, samt utredning og etablering av nye slike investerings- og eierskapsinstrument bør skje i samråd med fagbevegelse og industri. Tilgang til slik industrielt rettet kapital er avgjørende for å sikre norsk industri framtidig klimavennlig

vekst og sysselsetting, samtidig som at fellesskapet får sin del av den fremtidige gevinsten ved investeringer som er muliggjort av statens bidrag til grønn omstilling. Slik skaper vi en offensiv nærings-, klima- og velferdspolitik for fremtiden

Store deler av transportsektoren, produksjonsvirksomheten og byggenæringen er utsatt for konkurranse fra lavkostland. Vår styrke ligger i kvalitet, kompetanse, produktivitet og innovasjon. Målet er å opprettholde og utvikle tjenester og industri som skaper og trygger arbeidsplasser lokalt og nasjonalt. Grunnlaget for innovasjon og de nye arbeidsplassene skapes i og i tilknytning til eksisterende bedrifter. Virkemiddelapparatet må støtte opp om disse næringene og bedriftene. Nordområdene vil være Norges viktigste strategiske satsingsområde i årene som kommer, som gir muligheter og utfordringer knyttet til forvaltning, miljø, næringsinteresser og sikkerhetspolitikk. Norge har et stort ansvar for bærekraftig ressurs- og miljøforvaltning, og for å håndheve norsk lovgivning og suverenitet i nord.

LO vil:

- Satse på næringer hvor vi har komparative fortrinn og har kompetanse i hele verdikjeden.
- At politikken og virkemiddelapparatet innrettes for å støtte opp under en bærekraftig industriell produksjon i Norge.
- Arbeide for en aktiv næringspolitisk satsing i nordområdene.

3.9 Produksjon

Norges tilgang på råvarer og fornybare ressurser må utnyttes for å skape verdier og sysselsetting over hele landet. Vi må utnytte vår kompetanse i alle ledd i verdikjeden til industriell bearbeiding av råvarer som olje, gass, vann, vind, mineraler, skog, fisk og landbruksprodukter i Norge. Avgifter bør utformes på en måte som hensyntar bevaring av handel, produksjon og arbeidsplasser i Norge. Norge må i større grad blir selvforsynt blant annet av matvarer, medisiner og beredskapsmaterieil.

Industrien står for store deler av våre eksportinntekter, og bidrar til sysselsetting og ringvirkninger i hele landet. LO mener at stabile og konkurransedyktige rammevilkår er forutsetninger for å styrke industriens del av verdiskapingen og legge til rette for økt industriell produksjon i Norge.

Rikelig tilgang på fornybar energi er avgjørende for en nødvendig grønn omstilling. Det må også sikres tilstrekkelig strøm til forbrukere og industri til forutsigbare og konkurransedyktige priser. Dette forutsetter rammevilkår som sikrer investeringer i ny fornybar kraftproduksjon, opprusting av eksisterende produksjonsanlegg og energieffektivisering. LO vil arbeide for å sikre sterk politisk styring og kontroll med utviklingen av det norske kraftsystemet. Kryptovaluta bør ikke gis avgiftsreduksjoner eller fritak.

Det må satses på en bærekraftig reise- og turistnæring. En reiselivsnæring med høy kvalitet og innovasjonskraft er viktig for å opprettholde regional verdiskaping. Dette forutsetter at bransjen i større grad klarer å utvikle stabile og attraktive arbeidsplasser med anstendige lønns- og arbeidsvilkår, gjennom å satse på kompetanse i hele verdikjeden.

Varehandelens betydning for sysselsettingen, velferden og samfunnet er stor og må tydeliggjøres. En helhetlig næringspolitikk for bygg- og anleggssektoren vil stimulere disse

bedriftene til å investere i teknologisk og organisatorisk utvikling. Årlig tilvekst av biomasse i norske skoger er betydelig og har et stort industrielt potensial som bør utnyttes langt bedre enn i dag.

LO mener det må arbeides for å fremme en helhetlig, klima- og miljøvennlig matproduksjon, som sikrer arbeidsplasser i industrien og primærproduksjonene i hele landet. Maktkonsentrasjon og monopoldannelser i matvarebransjen utfordrer dette målet. For å sikre kjerneproduksjonen av norske landbruksbaserte matvarer er det nødvendig å utnytte handlingsrommet i WTO og andre internasjonale avtaler. Marin sektor vil være en av de viktigste bidragsyterne til å skaffe verden mat. Det er et stort vekstpotensial i å videreutvikle denne verdikjeden i Norge.

Potensialet for økt verdiskaping i sjømatsektoren ligger i økt bearbeidelse og bærekraftig produksjon i Norge. Lov- og avtaleverk samt internasjonale avtaler er et redskap som myndighetene må ta i bruk for å oppnå dette. Politikken må utformes i et helhetlig verdikjedeperspektiv for å øke verdiskapingen i Norge. Økt bearbeidelse gir også økt mulighet for utnyttelse av biprodukter, og derigjennom ytterligere verdiøkning. Mer helårlig råstofftilgang til norsk fiskeindustri er avgjørende. Regulering av fisket, ferskfiskordning og levedelag-ring kan bidra til å utjevne sesongene. Kvotetrek på fiskefangster som eksporteres ubearbeidet bør utredes og iverksettes.

Viljen til å ta ressursene i bruk, både på land og i havet, har kjennetegnet norsk arbeiderbevegelse i næringspolitikken. Ønsket om å avdekke mineralforekomster, forvalte våre fiskeressurser og utvikle en bærekraftig havbruksnæring og petroleumsnæring har hatt bred oppslutning. Denne ambisjonen har også kjennetegnet utviklingen av rammebetingelser, regelverk og lovgivning. Behovet for langsiktige investeringer krever at rammebetingelsene for næringene må være forutsigbare og stabile. Petroleumsnæringen må utvikles i tråd med hensyn til arbeidsplasser, klimamålsettinger og behovene til våre viktigste handelspartnere. Arealtilgangen skal styres slik at hensynet til fornybare næringer, klima og miljø veier tungt. Utvinning av mineralforekomster og skogressurser er viktig i det grønne skiftet og en aktiv industripolitikk er avgjørende for at drivverdige mineraler og energiressurser kan utvikles og settes i produksjon. LO mener det må legges stor vekt på de helhetlige forvaltningsplanene som balanserer næringenes interesser mot andre hensyn. Tillatelser til ny virksomhet skal være basert på et føre-var prinsipp og strenge krav til helse, miljø og sikkerhet. Den sikkerhetspolitiske situasjonen i Europa har store konsekvenser for energileveransene. Norges rolle som energileverandør til våre allierte og handelspartnere har således en stor og viktig betydning. LO mener de ressursene som kan bygges ut må være økonomisk og klimamessig bærekraftige. Det vil medføre at deler av ressursene på norsk sokkel vil ligge urørt.

LO vil:

- Utvikle nye og ivareta eksisterende framtidsrettede arbeidsplasser med høy kompetanse gjennom hele verdikjeden på norske vilkår.
- Arbeide for økt videreforedling av norske naturressurser.
- At norsk energiproduksjon og -bruk skal baseres på energikilder i tråd med en bærekraftig utvikling i et globalt perspektiv.

3.10 Statlig eierskap

Statlig eierskap sikrer langsiktig og demokratisk forankret styring av sektorer som er sentrale for samfunnet. Det er særlig viktig at selskaper som forvalter naturressurser, sentral infrastruktur, beredskapsmessig viktige systemer eller sentrale tjenester eies og styres av fellesskapet. Strategisk viktige bedrifter må ha en sterk forankring i Norge.

Et sterkt statlig eierskap er viktig for å beholde hovedkontor i Norge. Det bidrar til norskbasert virksomhet og et nasjonalt eierskapsmiljø. Statlig eierskap gir Norge et konkurransefortrinn og økt fleksibilitet.

LO vil:

- At hovedkontorene i strategisk viktige bedrifter forblir i Norge og at statlige selskaper som forvalter eierskapet til viktige naturressurser og infrastruktur forblir 100 % statlig eid.
- At staten som en sterk eier også utøver et aktivt eierskap i de selskapene den har eierandeler i.
- At den statlige eierskapsforvaltningen må videreutvikles gjennom etablering av en ny eierskapsmodell for å sikre nasjonal forankring av eierskapet i selskaper av nasjonal betydning.

3.11 Infrastruktur

Effektive og trygge transportløsninger er en forutsetning for å skape næringsutvikling både i distriktene og i sentrale strøk. Transportsystemet har stor betydning for næringslivets konkurransekraft, og satsingen framover må inneholde en økt prioritering av transportkorridorer mellom landsdeler og regioner, samt ut av landet. Vedlikehold av vei og bane, herunder fjelloverganger som ofte stenges, må prioriteres. En forsterket satsing på jernbanen og havner er nødvendig for å få mer gods over fra vei til sjø og bane. Det må også videreutvikles hurtiggående persontransport på bane mellom de store byene.

Hensynet til miljø og klima, spredt bosetting og befolkningens behov for transporttjenester tilsier en satsning på kollektivtransport over hele landet. Særlig i pressområdene vil befolkningsveksten kreve at transportveksten i hovedsak skjer kollektivt. Kollektivtransporten er et velferdsgode som tilbys og finansieres gjennom fellesskapet, og må organiseres slik at pengene som brukes kommer de reisende til gode. LO vil derfor arbeide for at unntaksbestemmelsen i kollektivtransportforordningen benyttes.

Energi- og kraftforsyningen skal legge til rette for verdiskaping, sysselsetting og bosetting i hele landet. Vi blir stadig mer avhengig av en sikker energiforsyning, og et godt utbygget tele- og datanett. Det er behov for opprusting av vann- og avløpsinfrastrukturen for å ta igjen etterslep, samt å tåle økt bruk som følge av befolkningsutvikling, høyere levestandard og klimaendringer.

Data og informasjon er vår tids nye form for kapital. En vellykket digitalisering forutsetter at de ansatte og deres organisasjoner sikres medbestemmelse ved planlegging, utvikling og implementering av nye løsninger. LO krever at det opprettes en nasjonal statlig skytjeneste for offentlige virksomheter.

LO vil:

- Arbeide for en opprusting og modernisering av kraftverk og linjenett som gir en prisutjevning mellom regionene.
- Arbeide for at transportsystemet settes i stand til å takle veksten i transport på en bærekraftig måte og at transportpolitikken legger til rette for utvikling av trygge og gode arbeidsplasser med fokus på kvalitet og kompetanse.
- At digitale fellesskapsløsninger skal være underlagt demokratisk styring og kontroll.

3.12 Kultur, idrett og media

Et aktivt og mangfoldig kunst- og kulturliv er viktig for å gi våre liv et rikere og mer fullverdig innhold, og bidrar til verdiskaping, kompetanse, læring, helse og toleranse. Alle skal ha tilgang til kunstopplevelser og mulighet for deltakelse i kulturlivet. Dette sikres best gjennom gratis tilgang for barn og unge, offentlig finansiering og gode og forutsigbare støtteordninger.

For å sikre særlig barn og unges deltakelse i kulturlivet må kulturskolen styrkes, og det må fastsettes en egen forskrift til opplæringsloven som regulerer krav til faglig nivå, kapasitet og egenbetaling. Skolen har en viktig rolle som formidler av kunnskap, ferdigheter og verdier knyttet til kunst og kultur. Kulturell kompetanse kommer til å ha stor betydning for framtidens arbeidsliv, næringsliv og samfunnsliv. LO vil derfor arbeide for å øke skoleverkets kompetanse innenfor estetikk, kunst og kultur. Den Kulturelle Skolesekken er en viktig formidler av kunst og kultur som gir barn og unge tilgang til kunstopplevelser av høy kvalitet. Derfor er det viktig med gode økonomiske forutsetninger for opplevelsene som kulturarbeidere over hele landet skaper. Bibliotekene i kommunene må videreutvikles som synlige og sentrale kunnskaps- og kulturinstitusjoner i lokalsamfunnet, og en naturlig møteplass for folkeopplysning og kulturopplevelser. Det må finnes gratis bibliotektilbud i alle kommuner.

LO ønsker en systematisk satsing på kultur som næring, og vil arbeide for bedre levekår for kunstnere og kulturarbeidere, og for robuste kunst- og kulturelle arbeidsplasser. Vi trenger sterke statlige institusjoner som sikrer et tilbud av høy kunstnerisk kvalitet og stabile arbeidsplasser over hele landet, og som kan være et samlingspunkt for den frie kulturen. Opphavsretten må styrkes slik at skapende og utøvende kunstneres inntekter sikres.

Fag- og arbeiderbevegelsens historie er en viktig del av den nyere norske historien, og en del av grunnlaget for den norske velferdsstaten. Denne delen av den norske historien må gis en større plass. Det må sikres støtteordninger for forskning og utvikling av fag- og arbeiderbevegelsens historie, og historien må få en større plass i lære- og studieplaner, og som en tilgjengelig del av tillitsvalgtsopplæringen.

LO vil arbeide for likestilling mellom nynorsk og bokmål. Dette innebærer at alle skal kunne bruke sin målform i arbeidslivet, at det blir god opplæring i begge målformer i skolen, og at mållova følges i praksis. Nynorsk må også ha en naturlig plass i LOs og forbundenes skriftlige framstillinger. Fysisk aktivitet og idrett gir helse og trivsel. LO vil styrke bedriftsidretten og bidra til å tilrettelegge for fysisk aktivitet i tilknytning til arbeidsplassen.

Det er et offentlig ansvar å sikre et sterkt mediemangfold. Pressestøtten må styrkes for å nå dette målet. De redaktørstyrte mediene er sentrale i et velfungerende demokrati, gjennom nyhetsformidling og den offentlige samtalen. Den voksende dominansen til

globale digitale sosiale nettverk gir store utfordringer. Konkurranseregulering, regulering av innsamling og bruk av private data og skatteregimer må oppdateres for å øke den demokratiske kontrollen. Allmennkringkasteren NRK må gis muligheter og ressurser til fortsatt å kunne levere et godt og bredt tilbud på alle flater.

LO vil:

- Arbeide for å styrke det offentlige økonomiske innsats på kunst- og kulturområdet. Minst én prosent av statsbudsjettet skal gå til kulturformål.
- Arbeide for at alle barn og unge skal kunne delta i breddeidrett, korps og andre fritidsaktiviteter, uavhengig av økonomiske forutsetninger og hvor man bor.
- Synliggjøre arbeiderkulturen gjennom et engasjement for de tekniske, industrielle og sosiale kulturminnene.

4. Å jobbe

Et arbeid å gå til og ei lønn å leve av er grunnleggende menneskerettigheter. Det er viktige betingelser for individets frihet og deltakelse i fellesskapet. Arbeiderbevegelsen har bidratt til å bygge det arbeidslivet vi har i dag gjennom å forhandle fram kollektivavtaler og å kjempe fram rettigheter lovveien. Faste ansettelse og heltidsstillinger er grunnmuren i arbeidslivet. Det sikrer trygghet for arbeidstakerne og kompetanse på arbeidsplassene. Høy yrkesdeltakelse også blant kvinner har bidratt til økonomisk vekst, så vel som økt frihet for større deler av befolkningen.

Både nasjonalt og internasjonalt ser vi en økende grad av individualisering og nedbygging av arbeidstakernes beskyttelse i regelverket. I tillegg ser vi en stadig dårligere etterlevelse av, og et økt press på lovverk, avtaleverk og arbeidslivsstandarder. Det bidrar til reell svekkelse av arbeidstakernes rettigheter. Sosial dumping, økt bruk av innleie- og bemanningsbyråer, tariffhopping, nye former for digitalisering, nye forretningsmodeller og uoversiktlige selskapsorganiseringer bidrar til en svekkelse av HMS-arbeidet, arbeidsplassdemokratiet og maktbalansen mellom arbeidsgiver og arbeidstaker. LO vil videreutvikle det gode arbeidslivet vi har i Norge og på norsk sokkel, og bekjempe de negative utviklingstrekkene vi er vitne til.

4.1 Tariffpolitikk og faglige rettigheter

Faglige rettigheter er selve fundamentet for et velfungerende og sunt arbeidsliv. Tariffpolitikkenes kjerneoppgave er å sikre medlemmenes andel av verdiskapingen i form av økt kjøpekraft, jevn fordeling og sosiale forbedringer.

Arbeidslivet endres raskt. Tradisjonelle bransjer smelter sammen og nye oppstår. Samtidig endres bedriftsstrukturer og arbeidsorganisering. Skal de landsomfattende overenskomstene sette standarden for arbeidslivet er det nødvendig at fagbevegelsen videreutvikler overenskomstene, slik at de fortsatt er gode verktøy og legger grunnlaget for en kollektiv lønnsdannelse. LO vil arbeide for å tariffeste brede, kollektive tjenestepensjonsordninger. LO vil forsterke hovedavtalene og overenskomstenes betydning, de tillitsvalgtes rettigheter, sikre retten til arbeidskamp og vurdere hvordan ulike kampmidler kan brukes. Streikebryteri er uakseptabelt.

LO vil:

- Forsvare og forsterke det kollektive avtalesystemet.
- Arbeide for at bedriftsdemokratiet og de ansattes rett til medbestemmelse og medvirkning på arbeidsplassene styrkes og tilpasses den faktiske styrings- og beslutningsstrukturen i alle typer virksomheter, slik at den blir reell. Bedriftsdemokratiet må gjeninnføres som et organ for saker knyttet til bedriftsdemokrati.
- Arbeide for at det innføres ansatterepresentasjon i styret og selskap med mer enn ti ansatte, og at ordningen snus slik at hovedregelen er at det skal være representasjon.

4.2 Arbeidsliv under press

Et godt arbeidsliv er ikke bare kjennetegnet av anstendige lønninger og en arbeidstid som gjør det mulig å leve hele liv. Å trives på jobben handler også om å ha et ord med i laget om

hvordan arbeidsdagen legges opp, å bli behandlet med respekt av arbeidskollegaer og ledere, og å jobbe i et arbeidsmiljø som er trygt og fritt. Mange av disse kvalitetene er under press i deler av arbeidslivet i dag. Undersøkelser viser at flere arbeidstakere opplever større utrygghet for å kunne stå i arbeid livet ut, og for å få en fast jobb. Nesten hver femte tillitsvalgt oppgir at hun eller han har vært utsatt for ubehagelige opplevelser i løpet av de siste tolv månedene, to tredeler av disse har vært utsatt for dette fra sine ledere. Mange steder er bedriftsdemokratiet på vikende front. Flere arbeidstakere opplever også et press på fritida, enten det er i form av ubetalt arbeidstid mellom ulike oppdrag, en normalarbeidsdag som tøyes, stadig jakt etter større stilling, eller en forventning om «alltid» å være tilgjengelig på epost eller mobil.

Uoversiktlige organisasjonsformer, utstrakt bruk av innleie fra bemanningsforetak, omgørelser av arbeidsgiveransvar og i noen tilfeller aggressiv fagforeningsknusing er deler av en ny utvikling som truer med å skru klokka mange tiår tilbake i norsk arbeidsliv. Nye teknologiske plattformer innen blant annet transport- og hotelltjenester kan forsterke denne trenden, med mindre de møtes av kloke politiske reguleringer. Arbeidsmiljøloven må skjerpes for å forhindre at arbeidstakere feilklassifiseres som selvstendig næringsdrivende og frilansere. Bestemmelsene om virksomhetsoverdragelse må styrkes for å sikre arbeidstakerne et bedre vern, slik at de bedre ivaretar blant annet pensjon og AFP. For LO er det avgjørende å forhindre en utvikling i retning av et løsarbeidersamfunn, der et økende antall arbeidstakere står uten ansettelse, der lønningene presses ned, og der klare rammer og spilleregler erstattes av eiernes vilkårlige makt. LO vil arbeide for å sikre et sterkt kollektivt og individuelt stillingsvern.

I kjølvannet av en slik utvikling følger også alvorlig arbeidslivskriminalitet, skatteunndragelser og grov utbytting av de som står aller svakest på arbeidsmarkedet. Ofte er dette arbeidere født i andre land enn Norge, som er sårbare også på grunn av sin manglende kunnskap om norsk samfunnsliv, om norsk språk og om norske fagforeninger. LO vil derfor videreføre sitt sterke engasjement for å styrke arbeidstakernes rettigheter, og forsterke både vår egen og myndighetenes innsats mot arbeidslivskriminalitet, sosial dumping og løsere tilknytningsformer til arbeidslivet. Arbeidstakere skal sikres faste ansettelser hos sin reelle arbeidsgiver, og organisasjonsgraden må opp. Allmenngjøringsordningen, som er vårt viktigste enkelttiltak mot sosial dumping, må styrkes. Det må bli enklere for ansatte å kreve inn lønn og feriepenger. Kommunene bør kreve at bedrifter som søker skjenkebevilling følger allmenngjøringsforskriftens bestemmelser om minstelønn. Allmenngjøringsloven må også gjøres gjeldende på Svalbard.

Myndighetene må blant annet se på konkurs- og revisjonslovgivningen, herunder strafferammer, revisjonsplikt og konkursskarantene. Kontrollatens ressurser og sanksjonsmuligheter, og samarbeidet på tvers av fagetater, må styrkes. Det er også nødvendig med en gjennomgang og vurdering av hvordan Arbeidstilsynet og andre tilsynsmyndigheter kan ha en mer aktiv tilsynsrolle, som ikke går på bekostning av tilsynets viktige veiledningsfunksjoner. Det bør innføres et register over utenlandske tjenesteytere i Norge etter modell av det danske RUT-registeret. Videre må det fortløpende vurderes nye tiltak som kan begrense omfanget av innleie av arbeidskraft og midlertidige ansettelser. LO vil arbeide for å redusere kabotasje i Norge.

Det offentlige må fortsette å gå foran i arbeidet for et seriøst arbeidsliv. Vellykkede seriositetsmodeller som allerede er innført må legge grunnlaget for en «Norgesmodell», der offentlige myndigheter stiller krav som sikrer faste ansettelser, fagutdanningenes

stilling, styrket organisasjonsgrad, lønn etter tariffavtale og bærekraft. LO skal jobbe for at offentlige innkjøpere bruker leverandører med tariffavtale, og for at det offentlige ikke skal velge tilbydere som bryter de ansattes rett til å organisere seg. Tilbydere som bryter med norske arbeidsvilkår, sosiale forhold og motarbeider tariffavtaler skal avvises. Det skal være nulltoleranse for sosial dumping i offentlige anskaffelser, og de gode erfaringene fra byggebransjen må overføres til alle sektorer. Terskelverdiene for seriøsitetstiltak ved offentlige anbud må senkes, slik at flere anbud omfattes av seriøsitetsbestemmelser, og det må etableres effektive kontrolltiltak og krav overfor norskregistrerte utenlandske foretak (NUF-selskaper), mot konkurskriminalitet og kontraktørvirksomhet. LO vil kreve overfor myndighetene at lønn i henhold til tariff må gjelde for alle bransjer ved offentlige anbud og oppdrag.

LO vil:

- Styrke allmenngjøringsordningen og senke beviskravet ved krav om allmenngjøring.
- Arbeide for at det igangsettes en maktutredning om arbeidslivet, der ulike former for omgåelse og tilpasning på arbeidsrettens område ses i sammenheng med bedriftsdemokrati, ansattes medvirkning i utformingen av egen arbeidshverdag, organisasjonsgrad og de tillitsvalgtes verktøy og ressurser.
- Arbeide for en kraftig opprustning av Arbeidstilsynet, andre tilsynsmyndigheter og Økokrim, og at det etableres en tverretattlig, riksdekkende enhet for inndragning av utbytte fra kriminelle handlinger.

4.3 Bemanningsbransjen

Innleie fra bemanningsforetak undergraver faste ansettelser, lærlingeordninger og fagkompetanse i flere næringer. Dette svekker tillitsvalgtes rolle på arbeidsplassene, og derved tariffavtalenes betydning. Innleide har også et mer belastende arbeidsmiljø med økt risiko for skader og ulykker, mindre medbestemmelse og mer detaljstyring. I samfunnskritisk infrastruktur, som i luftfarten og til sjøs, truer også atypiske ansettelsesforhold sikkerheten.

Løse tilknytningsformer svekker den norske arbeidslivsmodellen og gir en arbeidsorganisering som fremmer konkurranse på lønnsvilkår fremfor produktivitet, faglighet og kvalitet. Mange land har innført mer omfattende begrensninger på innleie enn hva vi har i Norge, herunder forbud mot innleie i enkelte sektorer. LO vil følge nøye med på utviklingen i ulike deler av arbeidslivet, og gå inn for at innleie fra bemanningselskap i de mest utsatte områdene og bransjene forbys.

De foreslåtte innstrammingerne i adgangen til å leie inn fra bemanningsbyråer, gjeninnføring av kollektiv søksmålsrett og styrkede rettigheter til faste og hele stillinger er et velkomment brudd med en utvikling som i mange år har gått i gal retning. Forbudet mot innleie i byggebransjen i Oslo, Viken og Vestfold må iverksettes i løpet av kort tid, og må være starten på et arbeid med å avvikle innleie fra bemanningsbyråer som fortrenger faste stillinger, i hele arbeidslivet.

Nedbygging av offentlig arbeidsformidling har ført til at bemanningsbransjen har fått innpass i arbeidsformidlingen. Offentlig arbeidsformidling må gjenreises og utvikles som en seriøs instans som ikke skyver arbeidsfolk ut i situasjoner med sosial dumping og lavlønnskonkurranse. Arbeidsmarkedspolitikken må ses i sammenheng med kompetanse-

og integreringspolitiske tiltak og virkemidler, og arbeidsmarkedstiltak og etterutdanning må gis et reelt innhold.

LO vil:

- Arbeide for at bemanningsbransjen i sin nåværende form avvikles.
- Arbeide for at myndighetene tar et selvstendig ansvar for arbeidsmarkedspolitikken, og at den offentlige arbeidsformidlingen styrkes.
- Arbeide for at myndighetene benytter forskriftsadgangen til å forby innleie fra bemanningsselskap i de mest utsatte områdene og bransjene.

4.4 Arbeidsmiljø

Et godt arbeidsmiljø er en viktig forutsetning for et arbeidsliv med plass til alle, og hvor de ansattes helse, miljø og sikkerhet ivaretas gjennom medbestemmelse, godt utviklet partssamarbeid, sterkt lov- og avtaleverk og trygge rammevilkår. Arbeidsplasser med høy grad av tillit, samarbeid, rettferdig ledelse og positive utfordringer i jobben fremmer godt arbeidsmiljø og god arbeidshelse. Myndighetene og partene må bidra til at arbeidsmiljøtiltak i virksomhetene knyttes til arbeidets innhold og organisering. Tillitsvalgtes rolle ved kontorutforming og etablering av hjemmekontorordninger må styrkes. Bruk av hjemmekontor skal være basert på frivillighet.

Godt og systematisk helse-, miljø- og sikkerhetsarbeid skal forankres i virksomheten og være kunnskapsbasert. Tilstrekkelig kunnskap hos arbeidstaker og arbeidsgiver, og muligheter for god kommunikasjon gjennom felles språk og tilrettelegging for arbeidstakere med lese- og skrivevansker er nødvendig for å bygge en god arbeidsmiljø- og sikkerhetskultur. Det gjelder alt HMS-arbeid, men vi vil spesielt peke på det psykososiale området og tiltak knyttet til vold og trusler, netthets, mobbing og trakassering. Det må stilles krav om tilstrekkelig bemanning, riktig kompetanse og bruk av tekniske hjelpemidler for å øke sikkerheten. Alle skader og sykdommer som skyldes arbeid skal gi rett til yrkesskadeerstatning, uavhengig av hvor arbeidet utføres. Behandlingstiden på slike saker kan være lang, noe som blir en ekstra påkjenning for de involverte. Behandlingstiden på yrkesskadeforsikringsaker må reduseres. LO vil arbeide for nasjonal plan for kartlegging og fjerning av asbest.

Verneombud, arbeidsmiljøutvalg, tillitsvalgte, bedriftshelsetjeneste og Intensjonsavtalen om et inkluderende arbeidsliv (IA-avtalen) er sentrale virkemidler i HMS-arbeidet. Myndighetene må, sammen med partene, legge til rette for pålagt bedriftshelsetjeneste for alle og at bedriftshelsetjenestene må ha fokus på kjerneoppgaver som forebyggende og systematisk arbeidsmiljøarbeid til forskjell fra generelle helsekontroller. IA-avtalen skal bidra til å redusere sykefravær og hindre utstøting fra arbeidslivet gjennom et godt og systematisk arbeidsmiljøarbeid og bidra til å skape gode inkluderingsarenaer i arbeidslivet. Full lønn under sykdom for alle arbeidstakere må sikres gjennom å opprettholde gjeldende sykelønnsordning. LO vil jobbe for et fortsatt sterkt trepartssamarbeid og en ny IA-avtale etter 2022.

Tillitsvalgtes opplæring på arbeidsmiljøområdet må styrkes. Verneombud og arbeidsmiljøutvalgsmedlemmer må få tilbud om årlig faglig oppdatering som påbygg på 40-timers HMS-kurs. Det må etableres en offentlig godkjenningsordning for kurstilbydere i HMS. Ordningen med regionale verneombud bør løpende vurderes innført i bransjer der

det er hensiktsmessig. Ved opprettelse av nye ordninger, bør de regionale verneombudene ha sitt ansettelsesforhold hos det største forbund i bransjen.

Lov- og regelverk skal være utformet slik at det ikke lar seg gjøre å tolke seg vekk fra arbeidsmiljøkrav ved å endre tilknytningsform, organisasjonsform og forretningsmodell. Ansatte og tillitsvalgtes rettigheter ved utsetting av virksomhet på oppdrag må styrkes.

Styringsteknologi som også kan brukes til kontroll og overvåking på arbeidsplassen utfordrer personvernet. Det kan bidra til stress og uhelse. Det må sikres at nye teknologier ikke brukes til å overvåke ansatte i strid med lov- og avtaleverk. Respekten for lov og avtaleverk må styrkes for å sikre den enkelte arbeidstakers personlige integritet, og tillitsvalgte reell medbestemmelse og informasjon. Det er også nødvendig med styrking av regelverket på det psykososiale arbeidsmiljøet.

Arbeidstakernes ytringsfrihet må bli reell, slik at ansatte uten fare for sanksjoner kan ytre seg om forhold på arbeidsplassen og faglige spørsmål som det er viktig for samfunnet å få kunnskap om. Varslingsreglene må styrkes ved å opprette et varslingsombud.

Det er viktig at arbeidsplassens utforming ivaretar et likestilt arbeidsliv gjennom blant annet separate sanitærom og garderober med separate innganger.

LO vil:

- Styrke arbeidsmiljøloven og annet aktuelt lov- og forskriftsverk. Arbeidsmiljøloven skal omfatte alle arbeidstakere, med mindre de er dekket av annet likeverdig lovverk.
- Videreutvikle IA-avtalen i samarbeid med myndighetene og arbeidslivets øvrige parter.
- Styrke kontrollatens ressurser og sanksjonsmuligheter.

4.5 Arbeidstid

Nye organisasjonsformer i arbeidslivet, ny teknologi og politiske beslutninger utfordrer normalarbeidsdagen og arbeidstakernes medvirkning over egen arbeidstid og fritid.

Arbeidsmiljølovens logikk der mindre unntak fra loven kan avtales med arbeidstaker, større unntak avtales med (lokale) tillitsvalgte, og omfattende unntak avtales med fagforeninger med innstillingsrett må opprettholdes. Ytterligere rettigheter i arbeidsmiljøloven vil øke fordelene ved å være bundet av tariffavtale med fagforening med innstillingsrett og vil være et viktig tiltak for å øke organisasjonsgraden. LO mener det er behov for å revidere arbeidsmiljølovens bestemmelser om arbeidstid. Blant annet må adgangen til gjennomsnittsberegning av arbeidstid forbeholdes bedrifter som har tariffavtale med fagforeninger med innstillingsrett.

Fordi arbeidstidens lengde og organisering, når på døgnet den plasseres og kompensasjon i lov og avtaleverk i stor grad styrer arbeidstakernes liv, er rett til medbestemmelse avgjørende og må styrkes. Arbeidstidsordninger skal være slik at arbeidstakernes helse og velferd sikres, og det blir mulig å stå i arbeid til pensjonsalder.

Åpnings- og arbeidstider som innebærer at ansatte må arbeide utenfor normalarbeidsdagen må forutsette medvirkning for dem det gjelder. Arbeidsmiljølovens bestemmelse om at søndags- og nattarbeid kun er tillatt der arbeidets art gjør det nødvendig må tolkes strengt. Varehandelen må omfattes av lovens vern mot natt- og søndagsarbeid. Felles fridager for de fleste er bra for individet og for samfunnet som helhet. En fare ved å gjøre søndagen til en alminnelig arbeidsdag er at det kan føre til økt

behov for godstransport og varelevering. Det vil igjen skape økte utslipp, færre vil kunne ha overskudd og tid til å engasjere seg i familieliv og frivillighet, og resultatet generelt vil kunne bli et arbeidsliv med økt press på den enkelte.

Arbeidstidsordninger, inklusive fleksible ordninger basert på teknologiske løsninger, skal risikovurderes på lik linje med andre arbeidsmiljøfaktorer. Uheldige helseeffekter av lange arbeidsdager, skift/turnusarbeid og nattarbeid er godt dokumentert, men vi trenger mer forskning på langsiktige helseeffekter av komprimerte arbeidstidsordninger.

Arbeidstidsreformer vil kunne gi et mer inkluderende og likestilt arbeidsliv med flere hele stillinger og større muligheter for flere til å stå i arbeid til oppnådd pensjonsalder. Det vil på ulike måter være behov for arbeidstidsforkortelser framover. Det gjelder tid for å styrke kompetansen, det gjelder reduksjon i daglig arbeidstid eller andre former for arbeidstidsforkortelser. Hvor raskt og omfattende reduksjoner kan skje vil være avhengig av hvor mye av veksten som ellers tas ut i investeringer, i kjøpekraftforbedringer eller andre velferdsgoder. LO vil følge opp planen for hvordan man kan gå videre med arbeidstidsreduksjoner, herunder 6 timers arbeidsdag/30 timers arbeidsuke.

Andelen deltidsarbeidende har over tid gått noe ned i norsk arbeidsliv, men fortsatt er det mange arbeidstakere – hovedsakelig kvinner – som ikke får anledning til å arbeide heltid. Deltidsarbeid svekker den enkeltes muligheter til å forsørge seg selv, både som yrkesaktiv og den dagen man blir pensjonist. Det svekker også tilgangen på kompetent arbeidskraft i en situasjon der behovet er stort. LO er fornøyd med at regjeringen har foreslått å styrke retten til heltid. Deltidsansattes rettigheter til utvidet stilling tilsvarende faktisk arbeidstid må styrkes ytterligere.

Innen flere bransjer er det omfattende forsøk på å omgå regelverk om arbeidstid. Dette gjøres blant annet gjennom urettmessig bruk av regelverket for ledende eller særlig uavhengig stilling, eller ved inkludering av overtid i ordinær lønn i arbeidskontrakter og bruk av deltid. Slike omgåelser av regelverket setter normalarbeidsdagen under press og motvirker målsettingene om et arbeidsliv som gir like mye rom for hvile og fritid som for arbeidstid.

LO vil:

- Forsvare normalarbeidsdagen og styrke fagbevegelsens innflytelse på organiseringen av arbeidstiden. Unntak fra arbeidstidsbestemmelsene skal som hovedregel avtales mellom arbeidslivets parter.
- Sikre retten til hele, faste stillinger for alle arbeidstakere.
- Arbeide for at søndagen fortsatt skal være en annerledesdag.

4.6 Likestilling og likelønn

Selv om Norge har kommet langt i likestilling mellom kjønnene, er det fremdeles systematiske forskjeller. LOs mål i likestillingsarbeidet er at kvinner og menn skal ha like rettigheter og muligheter til utdanning, arbeid, inntekt, velferd og innflytelse. Heltidsjobb og en selvstendig inntekt man kan leve av er avgjørende for kvinners likestilling.

Det vi har oppnådd innen likestilling, har ikke kommet av seg selv. Det er fortsatt viktig med en aktiv likestillingspolitikk, en sterk likestillingslovgivning og et godt og effektivt håndhevingsapparat. Trepertssamarbeidet må brukes aktivt for å støtte opp under arbeidsgivers ansvar for likestilling og til konkrete og aktive likestillingstiltak.

Kvinneres lønnsutvikling sikres best gjennom sentrale forhandlinger. Treffsikkerheten på virkemidler og tiltak for likelønn og lavlønn må bedres. Yrker og arbeid som vanligvis utføres av kvinner har gjennomgående lavere lønnsnivå enn yrker og arbeid dominert av menn. Likeverdig arbeid lønnes ulikt, selv om kravene til kompetanse, anstrengelse, ansvar og arbeidsforhold er like høye. Aktivitets- og redegjøringsplikten (ARP) gir ny kunnskap for å avdekke verdsettingsdiskriminering. Aktivitets- og redegjøringsplikten må være gjenstand for et systematisk partssamarbeid for å sikre at ubegrunnede forskjeller avdekkes og rettes. For enkelte grupper er det i tillegg nødvendig at lønnsforskjellene mellom privat og offentlig sektor utjevnes. Det kreves ulike virkemidler og tiltak. Vi trenger en strategisk og systematisk likelønnsplan, og treffsikkerheten på virkemidler og tiltak må bedres.

Kjønnsdeling i utdanningsvalg og arbeidsmarkedet er også en stor likestillingsutfordring. En bedre kjønnsfordeling innenfor yrkesgrupper, bransjer og sektorer kan også bidra til utjevning av lønnsforskjeller mellom kvinner og menn. Kjønnsdelingen er særlig stor i yrkesfagene, og her skjer ofte utdanningsvalget i ung alder. Det er behov for en aktiv politikk for likestilte utdannings- og yrkesvalg. En slik politikk må også innebære å legge til rette for likeverdige arbeidsforhold for begge kjønn og anstendig arbeidsliv for alle. En satsning må forankres i trepartssamarbeidet og i de bransjene der utfordringene er størst.

Likestilling i arbeidslivet henger sammen med likestilling i familien. Det er behov for en aktiv familierpolitikk som støtter opp under kvinners yrkesdeltakelse. Barnehagen, skolen og andre offentlige tjenester må tilrettelegge for at foreldre til barn med spesielle behov kan delta fullt ut i arbeidslivet. I tillegg er det behov for å forbedre permisjons- og inntektssikringsordninger for foreldre som, grunnet særlige behov hos barna, må ta seg fri fra arbeid ut over det som dagens ordning med omsorgspenger dekker. Foreldrepengeordningen må sikre hver av foreldrene minst 40 prosent av permisjonstiden og selvstendig opptjeningsrett.

Kontantstøtten bidrar til å svekke kvinners tilknytning til arbeidslivet og må avskaffes.

Kvinner er mer utsatt for seksuell trakassering, seksuelle overgrep og vold i nære relasjoner enn menn. Det offentlige må ta ansvar for forebygging, hjelpetiltak, finansiering og utbygging av flere krisesentre, og endring av praksis og holdninger innen politi og rettsapparat. Vold, trusler og trakassering er et arbeidsmiljøproblem som særlig rammer kvinner. Det er behov for å styrke arbeidet mot dette, både som en del av HMS-arbeidet og arbeidsgivers aktivitets- og redegjøringsplikt (ARP).

Ratifikasjon av ILO-konvensjonen 190 om vold og trakassering i arbeidslivet kan bidra til et tydeligere kjønnsperspektiv og arbeidstakere i en mer utsatt posisjon i arbeidet mot vold og trakassering. Det er viktig å starte tidlig med holdningsskapende arbeid. Derfor må seksualitet, kjønnsroller og likestilling være temaer både i barnehagen og i skolen. Kvinnediskriminering må ses i sammenheng med diskriminering på andre grunnlag, herunder etnisitet, funksjonsnedsettelse og seksuell orientering.

LO vil:

- Prioritere likelønn og lavlønnsgupper i tariffoppgjørene.
- Arbeide for en aktiv familie-, likestillings- og arbeidslivspolitik som styrker kvinners posisjon i arbeidslivet.
- Støtte opp om og arbeide for tiltak som bedrer kjønnsbalansen i utdanning og arbeidsliv.

4.7 Kjønn- og seksualitetsmangfold

For personer som bryter med normer for kjønn og seksualitet kan åpenhet by på utfordringer både i samfunnslivet og i arbeidshverdagen. Det er behov for ny forskning på LHBTIQ+-personers situasjon i arbeidslivet.

Fagbevegelsens rolle er å fremme likestilling og ikke-diskriminering av LHBTIQ+-personer i samfunns- og arbeidslivet. Alle arbeidsplasser må bli diskrimineringsfrie. Kjønn- og seksualmangfold er en viktig del av det holdningsskapende og forebyggende arbeidet mot diskriminering på arbeidsplassen.

LO vil:

- Arbeide mot diskriminering, stigmatisering, intoleranse, hatefulle ytringer og hatkriminalitet i samfunnet og arbeidslivet.
- Arbeide for økt kunnskap i arbeidslivet om personer med ulike kjønns- og seksualitetsuttrykk.
- At retten til å gi blod skal være lik for alle, uavhengig av seksuell orientering.

5. Å dele

Det er etter hvert en bred internasjonal erkjennelse at de nordiske land har lyktes med å kombinere økonomisk effektivitet og rettferdig fordeling på en bedre måte enn andre land. Det er likevel tegn til at lønnsdannelse og inntektsfordeling i økende grad påvirkes av beslutninger fattet andre steder enn i lønnsforhandlinger og demokratiske organer. Globaliseringen gir oss inntektsmuligheter, nye opplevelser, ny kunnskap og rikere tilgang på teknologi, men betyr også en sterkere påvirkning av vår egen samfunnsforming og fordelingen av goder og byrder. Dette krever en sterkere prioritering av kampen mot ulikhet både her hjemme og internasjonalt. Økende flyt av arbeidskraft og tjenester kan bidra til å presse lønningene nedover.

LOs mål er et samfunn der goder og byrder er rettferdig fordelt. Små økonomiske forskjeller bidrar til et bedre samfunn og økt tillit. Lønnsdannelsen, skattesystemet, kompetansepolitikken, overføringer og offentlig velferd er de viktigste mekanismene for å sikre utjevning. Fagbevegelsen må gjennom brede kollektive forhandlinger bidra til økonomisk styring. Der avtaleverket startet som redskap for den enkeltes levekår, er det organiserte arbeidslivet blitt nøkkelen til både verdiskaping, rettferdig fordeling og økonomisk stabilitet. Et velfungerende skattesystem er en forutsetning for velferdsstaten.

5.1 Fordeling gjennom lønn

Lønnsdannelsen er den viktigste fordelingsmekanismen, fordi den avgjør balansen mellom arbeid og kapital, sikrer inntekt og påvirker sysselsetting, arbeidsløshet, kompetanse og likestilling på en avgjørende måte. Lønn skal avtales mellom partene i tariffoppgjør i frie forhandlinger.

En samordnet lønnsdannelse, der rammene for lønnsøkninger fastsettes gjennom sentrale oppgjør, er en forutsetning for at man kan sikre god fordeling mellom ulike lønnskategorier og gjør det mulig å bruke tariffoppgjørene til å gjennomføre eller understøtte sosiale reformer i samfunnet. Den koordineringen som skjer gjennom forhandlingene, legger også grunnlaget for å sikre at fremforhandlede rettigheter og goder kan gjøres gjeldende for overenskomster som har et svakere utgangspunkt for forhandlinger. Oppslutningen om en samordnet lønnsdannelse kan utfordres dersom topplederlønningene øker mer enn andre lønninger. Det er derfor avgjørende å sikre at lønnsveksten blant ledere ikke er høyere enn for andre grupper.

Frontfagsmodellen ivaretar konkurranseutsatte næringer, gir rettferdig fordeling mellom yrkesgrupper, støtter opp under samfunnsøkonomien og bremser arbeidsledigheten. Frontfagsmodellen skal gi rammer for hele arbeidslivet, men ikke være til hinder for at det kan gis kompensasjon til grupper som systematisk og over tid har blitt hengende etter i lønnsutviklingen. En fortsatt samordnet lønnsdannelse er avhengig av at organisasjonsgraden opprettholdes. Økt fagforeningsfradrag er et viktig virkemiddel.

LO vil:

- Sikre arbeidstakernes del av verdiskapingen og gjenopprette balanser der skjevhet har oppstått over tid.
- Videreføre og styrke frontfagsmodellen og en samordnet lønnsdannelse.
- Prioritere lavlønsgrupper og likelønn i tariffoppgjørene.

5.2 Fordeling gjennom skatt

Et effektivt og omfordelende skattesystem er avgjørende både for å finansiere velferd og for en rimelig inntektsfordeling etter skatt. De som har mest, må betale mest. Skatt på formue er viktig for å bidra til utjamning og rettferdig fordeling.

Skattesystemet må innrettes på en slik måte at man sikrer et bredt skattegrunnlag der alle bidrar til fellesskapet, samtidig som man forhindrer skatteflukt og skattetilpasninger. Selskaper som arbeider gjennom digitale medier eller plattformer må reguleres på en effektiv måte slik at også disse aktørene bidrar til velferdsstaten. Økt beskatning av finanssektoren vil både kunne bidra til å finansiere velferdsstaten og til bedre fungerende finansmarkeder. Skatteetaten må ha et godt utbygget kontrollapparat med lokale avdelinger for å hindre skatteunndragelser og sikre statens og kommunenes skatteinntang.

LO vil:

- Arbeide for et skattesystem som bidrar til rettferdig fordeling mellom ulike grupper i samfunnet, som sikrer finansiering av velferdsstaten og gir gode rammevilkår for næringslivet.
- Arbeide for økt finansiell gjennomsiktighet og mot skatteflukt, skatteparadiser, korrupsjon og skatteunndragelser.
- Støtte opp om nasjonale og internasjonale initiativer for en sterkere beskatning av finanssektoren og innføring av skatt på finanstransaksjoner over landegrensene.

5.3 Fordeling gjennom overføringer og offentlig tjenesteyting

Overføringer gjennom velferdsstaten motvirker fattigdom, forsterker utjevningen mellom grupper i samfunnet og omfordeler fra de som har mye til de som har lite der utjevning gjennom lønnsystemet eller skattesystemet ikke strekker til. Det gjelder særlig for grupper som står utenfor arbeidsmarkedet, men også for yrkesaktive personer som er avhengig av økonomisk støtte. Trygder og andre støtteordninger må være utformet slik at det er mulig å leve gode liv også om man ikke er i stand til å arbeide. Nivået på overføringene må være tilstrekkelig til at det motvirker fattigdom, ikke minst blant barnefamilier.

Universelle, fellesfinansierte og ikke-behovsprøvde velferdsordninger med liten eller ingen egenbetaling fra den enkelte er bærebjelker i den norske velferdsstaten, enten det dreier seg om helsetjenester, utdanning eller annen velferd. En slik innretning betyr mest for de som har minst, men universaliteten sikrer bred oppslutning om velferdsordningene i alle deler av befolkningen. Det er en viktig verdi i det norske samfunnet at alle, uavhengig av økonomi eller klassebakgrunn, har tilgang til de samme tjenestene og institusjonene. Dette styrker tilliten og solidariteten i befolkningen, og virker omfordelende mellom de som har mye og de som har lite.

LO vil:

- Styrke universelle, ikke-behovsprøvde ordninger som bærebjelker i den norske velferdsstaten.
- At alle helsetjenester, herunder tannhelsetjenester, skal være gratis, eller kun med små egenandeler.
- Opprettholde full lønn under sykdom.
- Arbeide for at Folketrygdlovens bestemmelser om friskmelding til formidling fjernes

6. Å ta vare på

For LO er det et grunnleggende mål at flest mulig av samfunnets medlemmer kan forsørge seg selv og sin familie gjennom eget arbeid. En inntekt å leve av sikrer den enkelte frihet til å ta egne valg, og gjør det mulig for alle å ta del i verdiskaping og finansiering av felles velferd. Et samfunn som baserer seg på lønnsarbeid og privat eiendomsrett må samtidig sikre livsopphold også for dem som selv ikke er i stand til å arbeide. Et viktig særtrekk ved den norske modellen er at fellesskapet trår til ved arbeidsledighet, sykdom og uførhet. Dette bidrar til et omstillingsdyktig næringsliv og trygghet for den enkelte.

Gode offentlige velferdstjenester, godt folkehelsearbeid, gode læringsvilkår, forebyggende arbeid og god oppvekstpolitikk bidrar til frie og trygge mennesker, som igjen gir skaperkraft og produktivitet. Det er nær sammenheng mellom å skape, å dele og å ta vare på. Velferden må omfatte alle. De som av ulike grunner står utenfor arbeidslivet må sikres et verdig liv, enten det gjelder kortere eller lengre perioder.

6.1 En sterk velferdsstat

Norge trenger en sterk velferdsstat for å sikre rettferdig fordeling av verdiskapingen og gode velferdstjenester til hele befolkningen. Forutsetningen for dette er tilstrekkelige økonomiske rammer. Veksten i offentlig sektor bør minst være på nivå med veksten i privat sektor. Dette vil sikre stabilitet i offentlige fellesskapsordninger. Flere år med ostehøvelkutt og underfinansiering under tidligere borgerlige regjeringer har ført til at ressursituasjonen i offentlig sektor er anstrengt. Det er derfor behov for økte ressurser, for at sektoren skal kunne oppfylle samfunnsoppdraget sitt på en god måte.

Offentlig sektor skal være underlagt politisk styring med basis i faglighet og tillit til de ansatte, og reell medbestemmelse. Mål- og resultatstyringen har ført til målforskyving, unødig byråkrati, fragmentering av ansvar og detaljstyring. Styringsystemene i offentlig sektor må endres for å styrke lokal medbestemmelse og medvirkning. Det er derfor behov for en tillitsreform i offentlig sektor. Dette vil føre til bedre kvalitet på offentlige tjenester enn dagens markedsstyringsprinsipper.

LO vil:

- Arbeide for et skattenivå og et skattegrunnlag som er i stand til å bære en godt fungerende velferdsstat.
- Sikre det finansielle grunnlaget for velferdsstaten gjennom tiltak for å bekjempe svart arbeid, sosial dumping, arbeidslivskriminalitet, skatteunndragelser og korrupsjon.
- Arbeide for at tillitsreformen i offentlig sektor gjennomføres, slik at de ansatte får tid og mulighet til å yte gode tjenester til alle innbyggere.

6.2 Velferd, ikke marked

Markedskreftene er et viktig redskap for produksjon og utveksling av varer og tjenester. Men markedskreftene har begrensninger. Offentlig tjenesteyting og trygdeordninger ble gradvis utviklet for å gi bedre kollektive løsninger, større trygghet og mer likhet enn det privat lønnsomhet og markedsmessige forsikringer kan gi.

De felles velferdsordningene utfordres av en økende privat rikdom, som gjør at mange kan kjøpe seg bedre eller raskere tjenester i det private markedet enn det som det offentlige klarer å tilby. Dette undergraver ikke bare de universelle ordningene, men innebærer også en kamp om kompetent arbeidskraft og er en trussel mot arbeidstakernes rettigheter og pensjonsvilkår. Velferdsordningene må styrkes i takt med den øvrige velstandsutviklingen. Forventningene til det offentlige tilbudet, som for eksempel helsevesenet, øker med økt privat velstandsnivå. Det offentlige tilbudet må være så bra at det ikke er behov for å kjøpe et privat tilbud. LO vil arbeide for at spesialisthelsetjenesten kommer under sterkere demokratisk styring og reell folkevalgt kontroll. LO er imot privatisering og konkurransesutsetting av offentlige velferdstjenester. Regnskapsregler for privat sektor må ikke brukes i offentlig forvaltning og tjenesteyting.

LO vil:

- Arbeide for at velferdstjenester skal være fellesfinansierte og eies og drives av det offentlige.
- Styrke velferdsordningene i takt med den øvrige velstandsutviklingen, for å begrense etterspørselen etter private løsninger.
- Arbeide for å fjerne muligheter til å ta ut profitt på velferdstjenester og eiendomsvirksomhet knyttet til slike tjenester.

6.3 Trygder, pensjoner og sosialhjelp

Inntektsgivende arbeid og ei lønn å leve av er nøkkelen til livsopphold og selvrealisering. De aller fleste av oss går likevel gjennom livsfaser der vi er avhengige av offentlige ytelser. Disse ytelsene må utformes slik at de gir tilstrekkelig livsvarig inntektssikring og smidige ordninger mellom arbeid og trygd. Barnetrygden må økes og bevares som en universell ordning, reguleres jevnlig og holdes utenfor inntektsgrunlaget ved utregning av sosialstønad.

Alderspensjon fra folketrygden er, og skal være, det bærende elementet i det norske pensjonssystemet, men gode og kollektive ordninger som AFP og tjenestepensjoner er viktige tillegg. Et bredt organisert pensjonssystem må sikre muligheten for jobbskifter uten tap av pensjon, kostnadseffektiv forvaltning og premier og ytelser som er like uavhengig av kjønn. Tjenestepensjonsordningene må forbedres ved å heve minstesatsen, i første omgang til fire prosent. Uføres alderspensjon skal skjermes mot levealdersjustering, og opptjeningen av alderspensjon må skje til 67 år. Tak på samlet uføretrygd må fjernes, og barnetilleggene må videreføres og økes. Minsteytelsene må utvikle seg slik at mottakerne får en velstandsutvikling minst på nivå med øvrige pensjonister. Økonomisk sosialhjelp skal være et sikkerhetsnett der en ikke har andre rettigheter, og hvor målet er å bedre levekårene og bidra til likeverd og inkludering.

Mange nordmenn sysselsetter seg i dag som freelancere eller selvstendig næringsdrivende, eventuelt i blanding med ordinært lønnsarbeid. Tilknytningen til arbeidslivet som freelancer eller selvstendig gir mindre grad av trygghet enn fast ansettelse, og det er viktig å styrke sikkerhetsnettet for denne gruppen, primært gjennom at de sikres ordinær ansettelse i virksomhetene.

LO vil:

- Arbeide for et fellesfinansiert og fellesskapsstyrt pensjons- og trygdesystem der mottakerne har kontroll over ytelse og forvaltning gjennom demokratiske organer eller gjennom tariffesting.
- Arbeide for at samlet pensjon ved 67 års alder skal gi en inntektsdekning på minst to tredeler av lønn. Det må også gis reell mulighet for å kunne gå av tidligere for de som ikke kan stå i jobb til arbeidslivets slutt.
- At statlige veiledende standarder for økonomiske ytelser skal sikre et anstendig og nødvendig livsopphold.

6.4 Bolig

Norge trenger en boligpolitikk som reduserer, og ikke øker de sosiale og geografiske forskjellene. Boligpolitikk ble tidligere brukt til å utjevne forskjeller i Norge, men er nå en sterk faktor for en ny og høy formuesulikhet. Denne vil også gå i arv: i dag er 70 prosent av privat formue i Norge bolig. Høye boligpriser i byene gjør at stadig flere unge og tilflyttere ikke har råd til å kjøpe bolig. I store deler av distriktene derimot, er boligprisene så lave at boligbygging har stoppet opp. Dette har skapt boligmangel, svekket mobilitet i arbeidsmarkedet og en sterk formuesulikhet mellom by og bygd.

Boligpolitikken må bli en del av fordelings- og velferdspolitikken. Alle har rett til et sted å bo, og situasjonen på boligmarkedet for ungdom og andre i etableringsfasen krever gjeninnføring av en sosial boligpolitikk. Både stat og kommune må ta større ansvar for de unge som sliter med å komme inn på boligmarkedet. Leie-til-eie-ordninger må tas aktivt i bruk. Husbanken må bidra med en rimelig og stabil finansiering. Det må bygges flere studentboliger i regi av samskipnadene. Boliger må gjøres mindre attraktive som spekulasjonsobjekt.

LO vil:

- Arbeide for rettferdig skatt på høye formuer og boligverdier som bidrar til et mer balansert boligmarked.
- Styrke økonomiske og juridiske rammebetingelser for å bygge og drifte ikke-kommersielle utleieboliger, inkludert studentboliger.
- Sikre Husbanken som viktig aktør i det boligpolitiske og boligsosiale arbeidet, samt stimulere boligbyggelag og andre utbyggere til å tilby etableringsløsninger for ungdom.

6.5 Trygghet i hverdagen

Trygghet for liv, helse og verdier er en bærebjelke i en demokratisk rettsstat, og avgjørende for å opprettholde den gjensidige tilliten som har preget samfunn i den nordiske modellen. Denne tryggheten utfordres av fare for, eller frykt for, krig eller krigslignende handlinger, terrorisme, kriminalitet, pandemier eller naturkatastrofer. Vi må ha bedre beredskap i møtet med klimakrisen, hvor ekstremvær skaper flom, skred, stormer og tørke. Det er derfor viktig å utvikle en totalberedskap som omfatter både risikoerkjennelse, sårbarhetsanalyse, samfunnsvern, herunder smittevern, og innbyggernes trygghet. Dette må alltid balansere opp imot hensynet til demokratiske rettigheter og retten til et privatliv.

Samfunnssikkerhet og beredskap må være det offentliges ansvar, basert på tilstrekkelig grunnbemanning og beredskap til å håndtere krisesituasjoner. Offentlige etater og statlige eide selskaper må ha et avklart ansvarsområde og tilstrekkelig med ressurser til å sikre

samordning og samarbeid. En desentralisert struktur av statlige arbeidsplasser legger til rette for samfunnsikkerhet og beredskap i hele landet. Skal en opprettholde bosetting og næringsutvikling i hele landet, er det en forutsetning at det også er trygt å bo, ferdes og jobbe der. Videre må det sikres at Norge har tilstrekkelig egenproduksjon av mat, medisiner, smittevernutstyr og medisinsk-teknisk utstyr.

Alle barn må sikres gode og trygge oppvekstvilkår. Forebyggende barne- og ungdomsarbeid må lovfestes som et offentlig ansvar. Det kommunale barnevernet må styrkes ved å innføre veiledende bemanningsnormer, veiledning og systematisk kompetanseutvikling. LO mener at all praksis med fengsling av barn i ordinære fengsler for voksne må stoppes. De etablerte ungdomsenhetene må styrkes og overgangen fra barn i fengsel til voksenfengsel må bedres.

Frykt for å bli utsatt for kriminalitet virker i seg selv begrensende på menneskers frihet. Målsettingen om lavest mulig kriminalitet må nås gjennom helhetlig prioritering av straffesakskjeden, fra forebyggende arbeid til etterforskning, domfellelse og straffegjennomføring. Politiets faktiske tilstedeværelse må styrkes også i distriktene. LO støtter ikke en generell bevæpning av politiet. Statlige etater og selskaper og regionale, kommunale og frivillige aktører som i fellesskap skal ivareta samfunnsberedskapen må styrkes og koordineres bedre på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå.

Kriminalomsorgen må styrkes slik at målet om redusert tilbakefall til ny kriminalitet etter endt soning kan nås. LOs mål om et samfunn med høyt velferdsnivå og små forskjeller mellom folk vil bidra til redusert kriminalitet.

LO vil:

- Styrke beredskapsarbeidet og samhandlingen mellom offentlige etater.
- Ruste opp fengsler, bygge flere kvinnefengsel, styrke soningens innhold i fengsel og friomsorg, styrke ettervernet og sikre bred og tverrfaglig kompetanse blant ansatte i kriminalomsorgen.
- Arbeide for å få innført rett til fri med lønn for frivillige ved innsats i søk og redningsaksjoner.

6.6 Kamp mot høyreekstremisme

Kampen for ideen om likeverd har preget hele arbeiderbevegelsens historie, og utgjør kjernen i vårt samfunnsoppdrag. Arbeiderbevegelsens styrke har bidratt til at denne kampen har kommet langt i Norge. Den er like fullt utfordret av ekstreme holdninger og av ekstreme grupper som ikke deler våre verdier, men som heller mener at mennesker kan og skal rangeres etter kjønn, klasse, legning, tro eller etnisk bakgrunn. Vi står for det motsatte. Vi står for ideen om at alle mennesker har samme verdi. At de ikke kan rangeres, men at de kan organiseres og sammen få makt over egne liv.

Hvordan vi som samfunn svarer på fremveksten av ekstreme krefter sier mye om oss selv. LOs svar er åpenhet og demokrati, men aldri naivitet. Det norske samfunnet, og ikke minst arbeiderbevegelsen selv, har smertelig erfart hvor farlig høyreekstremismen er, og hvilken skade den kan påføre oss. Det er, og vil i all overskuelig framtid være, behov for at myndighetene bruker betydelige ressurser på å følge med på ekstreme miljøer og å skaffe seg kompetanse på ekstremisme.

Samtidig må arbeiderbevegelsen fortsette arbeidet for å styrke menneskeverdet og likeverdet, og for å bekjempe rasisme, fascisme og ekstremisme i Norge, i Europa og i resten av verden. Samfunnet, og ikke minst skolen, må bidra til økt kunnskap om ekstremisme.

LO vil:

- Lage en handlingsplan mot høyreekstremisme og styrke arbeiderbevegelsens grunnleggende verdier om likeverd, og støtte opp om AUFs arbeid på Utøya for å spre kunnskap om demokrati og ekstremisme.
- Arbeide for at skoleelever og studenter får økt kunnskap om ekstremisme, rasisme og fascisme, og at flere ungdommer får tilgang til grunnleggende demokratiopplæring.
- Styrke politiets og sosialtjenestenes evne til å forebygge og forhindre ekstremistisk terror og vold gjennom økte ressurser og økt kompetanse.

6.7 Innvandring, flyktninger og integrering

Innvandring gjør Norge til et mer mangfoldig land og er en berikelse for samfunnet. Dette forutsetter en aktiv integreringspolitikk, og at rasisme, fremmedfrykt og diskriminering bekjempes både i arbeidslivet og på andre samfunnsarenaer.

Mennesker med minoritetsbakgrunn må vernes mot diskriminering i ansettelsesprosesser. Styrket språkopplæring, rask og rettferdig godkjenning av utdanning fra andre land, satsning på kompetanse og aktiv arbeidsmarkedspolitikk er viktige elementer for å sikre god integrering og motvirke tendenser til sosial dumping og økte forskjeller. Det skal være mulig å kombinere språkopplæringen med arbeidspraksis. Det må særlig settes inn tiltak for å integrere innvandrerkvinner i arbeidslivet. Kommunenes ressurser til arbeidet med å bosette og integrere flyktninger må styrkes.

Det er over 60 millioner flyktninger og internt fordrevne i verden. Norske myndigheter må bistå folk i nød internasjonalt og arbeide for økt trygghet under flukt. Norge må føre en verdig asyl- og flyktningspolitikk i tråd med rådene fra FNs høykommissær for flyktninger, og legge barnekonvensjonen til grunn for asylbarns opphold i landet. Asyilmottak skal primært drives i offentlig regi eller i samarbeid med ideelle aktører. Retten til å søke om permanent oppholdstillatelse på selvstendig grunnlag må ikke begrenses av inntekt.

LO vil:

- Gå inn for at asylsøkere med kjent identitet og lovlig opphold i Norge får rett til arbeidstillatelse. Det samme gjelder ureturnerbare asylsøkere som har fått endelig avslag inntil retur er trygt. Ureturnerbare asylsøkere må ha tilgang på trygg og god helsehjelp og grunnleggende sosiale rettigheter gjennom det offentlige.
- At introduksjonsprogrammet for nyankomne flyktninger gjøres mer arbeidsrettet, og at deltakerne får en plan for arbeidsrettet aktivitet og/eller utdanning allerede ved oppstart.
- Arbeide for at enslige mindreårige asylsøkere opp til 18 år skal være barnevernets ansvar, og arbeidet med barna skal hjemles i barnevernloven.

7. Å mestre internasjonaliseringen

Det norske samfunnet kjennetegnes ved en åpen økonomi og sterk deltakelse på den internasjonale arena gjennom FN og andre internasjonale organer som fremmer fred, sikkerhet, menneskerettigheter, miljø og utvikling. Vi er et lite land, men en viktig internasjonal aktør. Det gir Norge store muligheter, et betydelig ansvar, og noen utfordringer.

Jobbkvalitet, velferdstjenester og trygdeordninger er under press. Norsk og internasjonal fagbevegelse utfordres av globalisering med økt konkurranse, investeringer på tvers av landegrensene og endrede arbeidsmarkeder. Konflikter, krig, teknologisk utvikling, klimaendringer og økonomiske kriser har ført til omfattende tap av arbeidsplasser, sosial uro, og økt press mot fagbevegelsen og opparbeidede rettigheter.

I vår globaliserte verden med stort fokus på økonomisk vekst skapes store og alvorlige økonomiske forskjeller. Det dominerende økonomiske systemet prioriterer fortjeneste for de få og skaper stor ulikhet i verden. Reduksjon av ulikhet er en grunnleggende forutsetning for at vi skal kunne ha et demokratisk og trygt verdenssamfunn. Skal vi nå FNs bærekraftsmål innen 2030 må ulikhet aktivt bekjempes og reduseres.

7.1 FNs bærekraftsmål

FNs bærekraftsmål, som ble vedtatt i 2015, ser miljø, økonomi og sosial utvikling i sammenheng, og peker ut retning for en bærekraftig utvikling globalt. 2030-agendaen, som bærekraftsmålene inngår i, består av 17 mål og 169 delmål, og gjelder alle land i verden og alle deler av samfunnet. Et sentralt prinsipp er at bærekraftsmålene omfatter alle mennesker, og at ingen skal utelates. FNs bærekraftsmål legger til grunn at det kreves en felles innsats fra myndigheter, sivilsamfunn, miljøorganisasjoner, privat sektor og akademia dersom man skal lykkes med å stanse klimaendringene, bekjempe ulikhet og utrydde fattigdom innen 2030.

De fleste av de 17 målene har koblinger til arbeidslivet, men målene knyttet til anstendig arbeid, likestilling, klimaendringer og ulikhet er av særlig interesse for arbeidstakerne, og er prioriterte mål for LO. Trepартssamarbeidet mellom arbeidsgiver- og arbeidstakerorganisasjonene og myndighetene har vært en bærebjelke i utviklingen av Norge, og bør være et sentralt partnerskap i arbeidet med bærekraftsmålene både nasjonalt og internasjonalt. For LO er det klart at det bare er gjennom anstendig arbeid til alle at vi kan nå de 17 målene innen 2030.

Et hovedprinsipp i arbeidet med bærekraftsmålene er å tenke globalt, men handle lokalt. KS, NHO og LO har derfor gått sammen i et bredt nasjonalt partnerskap, Bærekraftsløftet, for å styrke partssamarbeidet regionalt og lokalt.

LO vil:

- Stimulere til bærekraftig verdiskapning med høy sysselsetting gjennom politisk påvirkning.
- Styrke trepartssamarbeidet lokalt og regionalt for å sikre fart, kraft og kreativitet i den lokale gjennomføringen.

- Gjennom bærekraftsløftet bidra til å prioritere satsningsområder og legge til rette for gode løsninger gjennom samarbeid på tvers.

7.2 Demokratibyggning og anstendig arbeid

Fred, demokrati, sterke faglige organisasjoner og rettferdig fordeling er forutsetninger for økonomisk og sosial utvikling og bærekraftige samfunn. Faglige rettigheter som retten til organisering, kollektive forhandlinger, streikerett og ikke-diskriminering er grunnleggende menneskerettigheter. Fagbevegelsen over alt i verden er et viktig korrektiv til myndighetenes politikk. Sterke fagorganisasjoner er en sentral aktør i det sivile samfunn, og bidrar til en mer rettferdig fordeling av godene. Styrking av faglige rettigheter og forsvar for arbeidstakernes interesser er kjerneoppgavene i LOs internasjonale arbeid. ILOs agenda for et anstendig arbeidsliv legges til grunn for arbeidet, og målet er anstendig arbeid for alle (bærekraftsmål 8). LO skal evaluere og oppsummere norsk oppfølging av ILO konvensjoner implementert i Norge.

LOs solidaritetsarbeid vil bidra til å bygge sterke, uavhengige og representative fagorganisasjoner med godt styresett preget av demokrati og åpenhet. Erfaringsutveksling på sentrale felt som forhandling, rekruttering, partssamarbeid, likestilling og involvering av ungdom øker sannsynligheten for at samarbeidsorganisasjonene våre klarer å øke antall medlemmer og representere alles behov på en effektiv måte.

En grunnleggende forutsetning for økonomisk og sosial utvikling og bærekraftige samfunn er at næringslivet respekterer menneskerettighetene, herunder faglige rettigheter, følger internasjonale standarder, tar sterk avstand fra korrupsjon og tar hensyn til ytre miljø i sin virksomhet. Mange selskaper gjør dette allerede, men det er basert på frivillighet. Både nasjonalt og internasjonalt må bedrifter kunne holdes ansvarlige når de direkte eller indirekte bryter menneskerettighetene, slik at mennesker som får sine liv eller livsgrunnlag ødelagt skal bli hørt og få oppreisning.

Mange migrantarbeidere lever under vanskelige kår. Mange opplever dårlige arbeids- og boforhold, rasisme og seksuell trakassering. Forsvar av migrantarbeidernes rettigheter er en viktig oppgave for fagbevegelsen.

LO vil arbeide for en menneskerettslov for arbeidslivet, der norske bedrifter med virksomhet i utlandet blir pålagt å følge OECDs retningslinjer for flernasjonale selskaper og FNs rettleidende prinsipper for næringsliv og menneskerettigheter, inkludert å gjøre aktsomhetsvurderinger med hensyn til menneskerettigheter, korrupsjon og miljø, ha prosedyrer for oppreisning og inneholde sanksjonsmuligheter for å sikre etterlevelse. Støtte etablering av Globale rammeavtaler (Global Framework Agreement) og Globale samarbeidsutvalg (Global Works Council) som viktige verktøy i dette.

Norsk Folkehjelp er LOs humanitære solidaritetsorganisasjon. LOs forbund og lokale ledd er viktige aktører i gjennomføringen av solidaritetsarbeidet. Sammen må vi sikre at Norge ikke senker ambisjonsnivået i det internasjonale solidaritetsarbeidet og sørge for at det opprettholdes et høyt bistandsnivå som et bidrag til å redusere ulikhet i verden.

LO vil:

- Støtte byggingen av sterke, representative og demokratiske fagorganisasjoner internasjonalt, og bidra til at norske myndigheter følger opp ILOs strategi for et anstendig arbeidsliv, med særlig vekt på likestilling og kvinners rettigheter, samt oppbygging av kollektive forhandlinger.

- Gjennom sitt internasjonale arbeid støtte arbeidet med å organisere arbeidstakere i uformell sektor, migrantarbeidere og andre sårbare grupper.
- Arbeide for en menneskerettslov for arbeidslivet.

7.3 Forsvars- og sikkerhetspolitikk

LO ønsker et balansert nasjonalt forsvar med basis i hjemlige oppgaver, med allmenn verneplikt og et desentralisert og reelt landsdekkende heimevern. Inntaket av vernepliktige må defineres både av samfunnets og forsvarets behov, og det bør vurderes om verneplikten skal kunne avtjenes også i øvrige offentlige og frivillige beredskapsorganisasjoner.

Norge skal ha en langsiktig forsvars- og sikkerhetspolitikk som bidrar til stabilitet og forutsigbarhet. Bruk av norske styrker i internasjonale operasjoner utenfor NATOs territorium må være folkerettslig forankret og ha FN-mandat. Forsvaret må bidra til samfunnets totalberedskap, og må ha nødvendig øving, trening og planverk for hendelser og ulykker sammen med andre offentlige etater og frivillige organisasjoner.

Norge må legge vekt på samarbeid i nordområdene og samtidig sikre en aktiv tilstedeværelse for kontroll og håndheving av norsk suverenitet. Dette skjer gjennom relevante bidrag fra alle forsvarsgrener, herunder Kystvakten, som spiller en viktig rolle som trygghetsskaper og som statens myndighetshåndhever i våre havområder. Det er viktig med en fortsatt god maritim overvåking for både militære og sivile formål. Norsk etablert basepolitikk må videreføres, og ikke bidra til å øke spenningsnivået i nordområdene.

I nordområdene har Norge et særskilt ansvar for å søke dialog og samarbeid med naboland. Folk-til-folk samarbeidet er en forutsetning for gode naborelasjoner. Krig ødelegger tillit og samarbeid, og fred er en forutsetning for at tillit kan gjenoppbygges.

Ny teknologi, klimaendringer, grensekryssende kriminalitet krever videreutvikling av beredskaps- og sikkerhetspolitikk og et sivilt-militært samarbeid.

Norge skal jobbe aktivt for at alle lands militære utslipp telles med i de nasjonale klima- og miljøregnskapene.

Norge utsettes daglig for trusler i det digitale rom. Det er en sikkerhetspolitisk utfordring når samfunnet blir stadig mer teknologiavhengig. Norge må styrke arbeidet med digital sikkerhet gjennom en bred samordning av innsatsen også på dette feltet. Forsvaret må ha en egen digital spisskompetanse som er rustet for å motstå trusler i det digitale rom. Forsvarets IKT-tjenester skal derfor ikke settes ut til private.

Sikkerhets- og beredskapshensyn tilsier at Forsvaret selv må besitte nødvendig personell og kompetanse, og egner seg dermed ikke for privatisering. Det er viktig for legitimiteten og tilliten til Forsvaret at det er underlagt demokratisk styring og kontroll. Det er samtidig viktig å sikre at Forsvaret kan opprettholde nødvendig vedlikeholdskompetanse i Norge, både som en integrert del av Forsvaret selv, og i form av samarbeidsavtaler med nasjonal forsvarsindustri.

LO vil:

- At Norge, sammen med de andre nordiske landene, må arbeide for at NATO integrerer FN-traktaten som forbyr atomvåpen i alliansens nedrustningsstrategi.

- Arbeide for at Norge jobber for et internasjonalt forbud mot atomvåpen og avskaffelse av biologiske og kjemiske våpen, og signerer og ratifiserer det internasjonale forbudet mot atomvåpen.
- Arbeide for et forutsigbart eksportregelverk for forsvarsmateriell og at det innenfor rammen av NATO utarbeides en felles norm for sluttbrukerdokumentasjon ved kjøp og salg av våpen.
- Arbeide for at Norge når NATOs toprosentmål, og at Forsvaret tilføres nødvendig finansiering for å sikre beredskap og forsvarsevne.

7.4 Internasjonalt faglig samarbeid

LO vil ha et tettere nordisk samarbeid både politisk og faglig. LO samarbeider om og samordner det faglige engasjementet gjennom den Nordiske Faglige Samorganisasjonen (NFS). Norske myndigheter må bidra til at både norske og nordiske interesser i Europa styrkes gjennom et aktivt nordisk samarbeid.

LO deltar i utformingen av faglig europapolitikk gjennom medlemskap i Den Europeiske Faglige Samorganisasjonen (DEFS). Deltagelse i DEFS er LOs viktigste kanal for innflytelse og påvirkning av utviklingen innenfor arbeid, sosial, utdanning, miljø og likestillingspolitikk i Europa og EU. LOs samarbeid med DEFS og Den internasjonale Faglige Samorganisasjonen (ITUC) skal prioriteres.

Faglige og sosiale rettigheter er svakt utviklet i EUs nyeste medlemsland og de som eksisterer er under angrep. LO vil bidra til å styrke de faglige rettighetene og den sosiale dialogen i landene gjennom fondet for anstendig arbeid og trepartssamarbeid. EØS-fondet må videreføres i kommende EØS-finansieringsordninger.

Europeiske samarbeidsutvalg (på engelsk EWC) er samarbeidsforum som har som formål å ivareta den sosiale dialogen i flernasjonale selskap. Gjennom etablering av EWC kan vi påvirke beslutninger som tas av flernasjonale selskaper, og som får betydning for ansatte og arbeidsliv i Norge og Europa.

LO vil:

- Arbeide for at faglige rettigheter i EU og Europa opprettholdes og videreutvikles.
- Styrke samarbeidet med nordisk og europeisk fagbevegelse for å ivareta arbeidstakernes interesser i Europa og delta aktivt på de arenaer som gir fagbevegelsen innflytelse i europeiske spørsmål.
- Bidra til å styrke de faglige rettighetene og den sosiale dialogen i de øst- og sentraleuropeiske landene gjennom fondet for anstendig arbeid og trepartssamarbeid.

